Από τον ιταλικό εργατισμό "operaismo" στον αυτόνομο μαρξισμό

Από τον ιταλικό Εργατισμό *(Operaismo)* στον «Αυτόνομο Μαρξισμό»

Βιβλιοκριτική:

Storming Heaven: Class Composition and Struggle in Italian Autonomist Marxism **του Steve Wright**

Reading 'Capital' Politically **του Harry Cleaver**

Το «Θερμό Φθινόπωρο» του 1969 στην Ιταλία ήταν ένας από τους σημαντικότερους σταθμούς για τον επαναστατικό αγώνα του δευτέρου μισού του 20ου αιώνα. Συνδέθηκε με τον Εργατισμό (*operaismo*), μια μαρξική προσέγγιση που έδινε βάρος στους αγώνες των «απλών ανθρώπων» σε αντίθεση με ότι θεωρούνταν πολιτική και τον οπορτουνισμό της κυρίαρχης (σταλινικής) αριστεράς. Το κύμα των κοινωνικών αγώνων αυτού του χρόνου επαναλαμβάνεται με το ταραχώδες «Κίνημα του 77», παρότι μεταξύ τους εμφανίζουν σημαντικές διαφορές. Κάτω από το λάβαρο της *Αυτονομίας*, η ανάλυση των εργατιστών για την ταξική πάλη επεκτάθηκε για να περιλάβει τη δράση ομάδων έξω από τον εργασιακό χώρο. Οι δυναμικές οδομαχίες, η αυτομείωση ή η κατηγορηματική άρνηση να πληρώνουν τους λογαριασμούς και τα εισιτήρια, όπως επίσης και η ανάδυση ριζοσπαστικών αιτημάτων όπως η κατάργηση της μισθωτής εργασίας: όλα αυτά περιέχονταν σε ένα κίνημα για το οποίο, αυτό που θεωρείται «πολιτικό» αμφισβητήθηκε έντονα από αγώνες γύρω από ευρύτερες επιθυμίες και ανάγκες. Σήμερα οι περισσότεροι γνωρίζουν για τον Εργατισμό και την Αυτονομία μέσα από τα έργα των πιο γνωστών θεωρητικών τους, όπως ο Negri, από την αμερικάνικη επιθεώρηση *Midnight Notes*, και ίσως από το website aut-op-sy και τη discussion list του. [1] Για όλους εκείνους που δεν ικανοποιούνται με τις εκδοχές του Μαρξισμού και του Αναρχισμού που υπάρχουν στο Ηνωμένο Βασίλειο, οι έννοιες της «αυτονομίας» και του «αυτόνομου» προκαλούν θετικούς συνειρμούς. Για παράδειγμα, οι πρόσφατες «αντικαπιταλιστικές» κινητοποιήσεις της J18 και του Σιάτλ, άντλησαν θεματικές και ορολογίες που συνδέονται με την *Αυτονομία*, όπως αυτόνομοι αγώνες και διαφορετικότητα.[2] Παρόλα αυτά, η ιστορία και η θεωρία που περιβάλλουν τον Εργατισμό και την Αυτονομία δεν είναι ίσως τόσο καλά γνωστές. Η πρόσφατη έκδοση δύο βιβλίων πάνω στον Εργατισμό, την Αυτονομία και τη θεωρητική τους κληρονομιά αποτελούν απόδειξη του ενδιαφέροντος που υπάρχει πάνω σε αυτό το ρεύμα μέχρι και σήμερα. Το *Reading 'Capital' Politically* του Harry Cleaver πρωτοεκδόθηκε το 1979 και τώρα επανεκδόθηκε με νέο πρόλογο. Η Εισαγωγή στο βιβλίο του Cleaver, συγκεκριμένα, αποτέλεσε σημείο αναφοράς για πολλούς που ήθελαν να κατανοήσουν τις μεταπολεμικές εξελίξεις, συμπεριλαμβανομένων και αγώνων που δεν έπαιρναν απαραίτητα τις παραδοσιακές μορφές. Το *Storming heaven* του Steve Wright παρουσιάζει μια κριτική ιστορία της πολιτικής και θεωρητικής εξέλιξης του ιταλικού κινήματος σε σχέση με τους αγώνες του 1950ς, ΄60ς και ΄70ς. Μια ιστορία η οποία, όπως πιστεύουμε, ξεπερνά την παρουσίαση του Cleaver.

Η έκδοση αυτών των δύο βιβλίων μας δίνει τη δυνατότητα για μια κριτική αποτίμηση του Εργατισμού και της Αυτονομίας, όσο και της προσπάθειας του Cleaver να κρατήσει αυτήν την παράδοση ζωντανή. Συγκεκριμένα θα εξετάσουμε πέντε ζητήματα. Πρώτον, υπάρχει το ερώτημα αν η έννοια της «αυτονομίας» είναι επαρκής ως βάση για μια ταξική ανάλυση. Δεύτερον, θα επιχειρηματολογήσουμε ότι τόσο στους εργατιστές όσο και σε αυτούς που τους διαδέχτηκαν δεν συναντούμε μια ολοκληρωμένη κριτική του αριστερισμού και του εθνικισμού. Τρίτον, οι απόψεις όσων επηρεάστηκαν από τους εργατιστές είναι ασαφείς και αμφιλεγόμενες όσον αφορά το ζήτημα του «νόμου της αξίας». Τέταρτον, η αποτυχία του εργατισμού και της αυτονομίας να ερμηνεύσουν την υποχώρηση του ταξικού ανταγωνισμού μπορεί να συνδεθεί με την σιωπηρή (ή ακόμη και ρητή) ικανοποίηση ορισμένων θεωρητικών αυτής της παράδοσης με τα τωρινά όρια του ταξικού ανταγωνισμού. Τελικά, υπάρχει το ζήτημα αν η πολιτική ανάγνωση του Κεφαλαίου την οποία κάνει ο Cleaver είναι όντως χρήσιμη ή επιτυχημένη. Φτάνουμε στο συμπέρασμα ότι η ήττα των κινημάτων, πάνω στα οποία βασίστηκε η εξέλιξη του εργατισμού, οδήγησε πολλούς από τους θεωρητικούς αυτής της παράδοσης τόσο στην εγκατάλειψη του σχεδίου της παγκόσμιας επανάστασης όσο και στην ιδεολογικοποίηση της θεωρίας.

1.Δυνατότητες και όρια μιας «αυτόνομης» ταξικής ανάλυσης

Για να κατανοήσει κανείς τη σύλληψη της τάξης από μεριάς Εργατισμού και αυτόνομου Μαρξισμού, χρειάζεται να μελετήσει την απαρχή των βασικών θεωρητικών εννοιών που χρησιμοποίησαν.

1.1 Κλασικός Εργατισμός

Οι ρίζες του εργατισμού βρίσκονται στην έρευνα που έλαβε χώρα τη δεκαετία του 50 πάνω στις ανάγκες και τις αντιλήψεις των ίδιων των εργατών, πώς δηλαδή όριζαν οι ίδιοι τα προβλήματά τους στον εργασιακό τους χώρο και ποια ήταν η φύση των αγώνων τους. Για τον Wright ο πυρήνας της εργατίστικης οπτικής που αναδύεται από αυτήν την έρευνα είναι: η ταύτιση της εργατικής τάξης με την εργασία που υπάγεται στην άμεση παραγωγική διαδικασία, η έμφαση στον αγώνα για το μισθό ως προνομιακό πεδίο πολιτικής σύγκρουσης και η επιμονή στη θέση ότι η εργατική τάξη αποτελεί την κινητήρια δύναμη του καπιταλιστικού συστήματος. [3] Αυτά τα συμπεράσματα αποτέλεσαν τη βάση για μια εναλλακτική πρόταση που ερχόταν σε ρήξη με την οικονομική ανάλυση και την πολιτική της παραδοσιακής αριστεράς, δηλαδή του ΚΚΙ (του μεγαλύτερου κομμουνιστικού κόμματος στη Δυτική Ευρώπη). Για το ΚΚΙ ο πολιτικός αγώνας διεξαγόταν κυρίως μέσα από το κοινοβούλιο και τη συνδικαλιστική γραφειοκρατία. Στον αντίποδα, με το να τονίζουν τη σημασία των αδιαμεσολάβητων αγώνων των εργατών μέσα στα εργοστάσια, οι εργατιστές απέρριψαν τον κλασικό λενινιστικό διαχωρισμό ανάμεσα σε «πολιτικούς» και «οικονομικούς» αγώνες.

Στο βιβλίο του *Storming Heaven*, ο Wright συνδυάζοντας την εργατίστικη θεωρία με τους αγώνες από τους οποίους αναδύθηκε εξετάζει την πιο πολυσυζητημένη έννοια της ανάλυσης του εργατισμού, αυτή της ταξικής σύνθεσης. Ο ίδιος την ορίζει ως το σύνολο των εργατικών συμπεριφορών που αναδύονται σε σχέση με τις συγκεκριμένες κάθε φορά συνθήκες της παραγωγικής διαδικασίας. Ο εργατισμός, επίσης, μετά από έρευνες στα εργοστάσια της FIAT και της Olivetti, εισήγαγε την έννοια του *εργάτη μάζα*, τα χαρακτηριστικά του οποίου είναι η ανειδίκευτη εργασία, η κεντρική θέση που κατέχει στην παραγωγή και η απουσία των δεσμών που χαρακτήριζαν τους ειδικευμένους εργάτες.

1.2 Εργατισμός πέρα από τους εργάτες

Όπως τονίζει ο Cleaver, η παραδοσιακή μαρξιστική ανάλυση και πολιτική πρακτική αντιλαμβάνεται την παραγωγή και την εργασία ως ουδέτερες. Ο στόχος είναι η κατάληψη των μέσων παραγωγής και η χρήση τους για το συμφέρον των εργατών, ώστε να επιτευχθεί μια δικαιότερη διανομή. Παρόλα αυτά, η έρευνα στα εργοστάσια της FIAT και της Olivetti έδειξε ότι ο καταμερισμός της εργασίας και ο διαχωρισμός με βάση τις δεξιότητες που αποκτώνται σε διαφορετικά στάδια της παραγωγής λειτουργούσαν ως μηχανισμός επιβολής και δεν αποτελούσαν ένα απλό τεχνικό ζήτημα. Γι’ αυτόν το λόγο, οι εργατιστές πρότειναν τρόπους να γίνει κατανοητή η μη ουδετερότητα της οργάνωσης του εργοστασίου και των μηχανών. Ιδιαίτερα σημαντική σ’ αυτόν τον τομέα είναι η δουλειά του Panzieri, ο οποίος σε αντίθεση με τους ρεφορμιστές σταλινικούς, υποστήριξε ότι η εργατική τάξη αναγνώριζε την ενότητα των «τεχνικών» και «δεσποτικών» στιγμών στην οργάνωση της παραγωγής.[4] Τέτοιες οπτικές καταδείκνυαν τα όρια της αυτοδιεύθυνσης των εργατών στις παρούσες συνθήκες, η οποία θα μπορούσε να ιδωθεί έτσι και ως αυτοδιεύθυνση της εκμετάλλευσής τους.

Ο Tronti προχώρησε παραπέρα αυτήν την ανάλυση εισάγοντας την έννοια του *κοινωνικού εργοστασίου*. Η ιδέα του εργοστασίου ως τόπου εξουσίας επεκτάθηκε σε ολόκληρη την κοινωνία. Έτσι η κοινωνία μπορεί να ιδωθεί ως ένα σύνολο που οργανώνεται γύρω από τις ίδιες βασικές αρχές της κυριαρχίας και της (ανα)παραγωγής αξίας. [5] Η συνέπεια αυτής της συλλογιστικής ήταν ότι από τη στιγμή που η οργάνωση της κοινωνίας δεν είναι ουδέτερη, η αντίσταση έξω από το εργοστάσιο θα μπορούσε να είναι μια πτυχή του ταξικού ανταγωνισμού.

Ωστόσο, η έμφαση σε εκείνους τους (εργοστασιακούς) εργάτες που βρίσκονται στην άμεση διαδικασία παραγωγής αποτελεί μια αντίφαση του εργατισμού. Ο Tronti όπως και άλλοι δεν κατάφεραν να συμβιβάσουν την έννοια του κοινωνικού εργοστασίου με την έμφαση την οποία έδιναν σε ό,τι συνέβαινε στα μεγάλα εργοστάσια. Ακόμη κι αν έβλεπαν πέρα από τον εργάτη μάζα, συνέχισαν να αντιμετωπίζουν προνομιακά το ρόλο του βιομηχανικού προλεταριάτου.

Η *Αυτονομία* (ο χώρος της αυτονομίας), ένα χαλαρό δίκτυο από ομαδοποιήσεις που περιλάμβαναν, αλλά και είχαν επηρεαστεί από ριζοσπάστες εργατιστές αναδύθηκε τη δεκαετία του 70, μετά τη διάλυση κάποιων εργατίστικων ομάδων. Αυτό το νέο κίνημα περιλάμβανε μεγάλο αριθμό νεότερων σε ηλικία ατόμων, πολλοί από τους οποίους είχαν πανεπιστημιακή εκπαίδευση ή δούλευαν σε μικρότερες

παραγωγικές μονάδες ή ακόμη και στον τομέα των υπηρεσιών. Όλοι αυτοί έδιναν έμφαση στον άμεσο και προσωπικό αγώνα και όχι σε πιο γενικές έννοιες, όπως το ταξικό συμφέρον, στην ανάγκη και όχι στο καθήκον, στη διαφορετικότητα και όχι στην ομοιογένεια. Επέκτειναν την έννοια της ταξικής σύνθεσης πέρα από την άμεση διαδικασία παραγωγής στα εργοστάσια, δεν αναζητούσαν ολιστικές αντιλήψεις για την εργατική τάξη και τις ιδιότητες της που πηγάζουν από το χώρο εργασίας και είχαν ελάχιστες σχέσεις με το ΚΚΙ και τα συνδικάτα. Κάποιες από αυτές τις τάσεις βρήκαν τη θεωρητική τους έκφραση στο κείμενο του Bologna 'The Tribe of Moles'. [6]

Η πιο αμφιλεγόμενη θεωρητική θέση αυτής της περιόδου είναι το επιχείρημα του Toni Negri ότι ο εργάτης μάζα είχε αντικατασταθεί από αυτό που αποκαλούσε *κοινωνικό εργάτη* (*operaio sociale*). Η θέση του Negri ήταν ότι το κεφάλαιο, παρότι διατηρεί την επιχείρηση ως την καρδιά της διαδικασίας αξιοποίησης, κατευθύνεται προς μια εντεινόμενη κοινωνικοποίηση της εργασίας. Στοχεύει πέρα από μια απλή επέκταση της άμεσης διαδικασίας παραγωγής, προς την ολοκληρωτική επανανοηματοδότηση της έννοιας παραγωγική εργασία. Η επανανοηματοδότηση αυτή, σύμφωνα με το Negri ήταν «σε αναλογία με το επίπεδο της υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο…Μπορούμε τώρα να πούμε ότι η έννοια του μισθωτού εργάτη και αυτή του παραγωγικού εργάτη τείνουν να ταυτιστούν» με αποτέλεσμα την κατασκευή της «νέας κοινωνικής φιγούρας του ενοποιημένου προλεταριάτου».[7] Εν συντομία, θεωρεί ότι παράγεται αξία σε όλες οι στιγμές της κυκλοφορίας ή ακόμη και της αναπαραγωγής. Η διάκριση ανάμεσα σε παραγωγική και μη παραγωγική εργασία εξαλείφεται. Ενώ στον 1° τόμο του Κεφαλαίου ο Μαρξ μιλά για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης μέσα από την οικογένεια και την εκπαίδευση, η θεωρητική καινοτομία του Negri είναι ότι εντοπίζει σ' αυτήν ένα τόπο αγώνα. Ο Negri πρότεινε ότι ιστορικά το κεφάλαιο μετά το τέλος της δεκαετίας του 60 έδωσε έμφαση στις διαδικασίες της αναπαραγωγής, θέλοντας να αποφύγει την αποκλειστική εξάρτηση από την παραδοσιακή εργατική τάξη και να βασιστεί περισσότερο στην εργατική δύναμη κοινωνικών ομάδων που βρίσκονταν τότε στο περιθώριο και ήταν λιγότερο οργανωμένες.[8] Έτσι ο Negri και οι σύντροφοί του αντιμετώπισαν τις οργανώσεις των ανέργων, το γυναικείο κίνημα, την πρακτική της αυτομείωσης και τα αυξανόμενα περιστατικά οργανωμένης λεηλασίας, που χαρακτήρισαν το Κίνημα του 77, ως πτυχές μιας αντικαπιταλιστικής πρακτικής. Η επαναστατική διαδικασία έγινε κατανοητή ως ο πλουραλισμός των μέσων της προλεταριακής εξουσίας (Wright). Όπως σημειώνει ο Wright, η άποψη του Negri κατακρίθηκε ως υπερβολικά αφηρημένη, διότι αναγνωρίζει την αντιεξουσία ως τη διάσταση που συνδέει όλες τις κοινωνικές ομάδες και τις πρακτικές τους που συναποτελούν τον κοινωνικό εργάτη. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αμβλύνονται οι διαφορές μεταξύ των κοινωνικών ομάδων και των πρακτικών τους. Για τον ίδιο λόγο, είναι προβληματικός και ο νέος ορισμός που δίνει στην παραγωγική εργασία. Ο Negri οδηγήθηκε σε υπεραισιόδοξα συμπεράσματα όσον αφορά την ταξική σύνθεση που προκύπτει από την πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο. Ο «κοινωνικός εργάτης» φαίνεται να αλλάζει με τα χρόνια. Αρχικά, αναφέρεται στην επισφαλή εργασία. Αργότερα, καθώς ο Negri απομακρύνεται από το κίνημα, βρίσκει την έκφρασή του στον «άυλο εργάτη», με χαρακτηριστικό παράδειγμα τον προγραμματιστή Η/Υ.[9]

Η Αυτονομία φτάνει στο ζενίθ της με το Κίνημα του 77. Παρόλα αυτά, δεν ήταν μόνο η μαζική κρατική καταστολή, την οποία κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει, που με τη βία και τις φυλακίσεις οδήγησε στην ήττα της Αυτονομίας και την κατάρρευση του Εργατισμού. Η εξέλιξη της Αυτονομίας και η έμφαση που δόθηκε στους αγώνες έξω από το παραδοσιακό χώρο εργασίας πήγαιναν χέρι - χέρι με την απομόνωση των πιο ριζοσπαστών εργατιστών από την ευρύτερη εργατική τάξη. Ήταν αυτή η απομόνωση και ο επακόλουθος πεσιμισμός για την πιθανότητα ενός ευρύτερου κινήματος που οδήγησε τελικά πολλούς πίσω στο ΚΚΙ ή στις ένοπλες οργανώσεις.

1.3 Η άποψη του Cleaver για την εργατική τάξη

Ένα πρόβλημα που συχνά ανακύπτει ενάντια στο κομμουνιστικό σχέδιο είναι αυτό της υποτιθέμενης εξαφάνισης της εργατικής τάξης. Η αντίληψη του Μαρξ για την επανάσταση θεωρήθηκε ότι συνδέεται με μια ταξική δομή που εξαφανίζεται. Αυτό ήταν ένα ζήτημα αιχμής την εποχή που ο Cleaver έγραψε το *Reading 'Capital' Politically*, αν σκεφτεί κανείς πόσο δημοφιλείς ήταν τότε απόψεις όπως αυτή του Gorz με το *Αντίο προλεταριάτο*. Ο Cleaver έδωσε μια απάντηση λέγοντας ότι η εργατική τάξη αλλάζει μορφή και είναι στην πραγματικότητα παντού. [10]Σε πολλούς από μας, την μεγαλύτερη επιρροή άσκησε όχι τόσο η «πολιτική» άποψη για τη σχέση ανάμεσα στην αξία και τους αγώνες (την οποία συζητούμε παρακάτω), όσο η Εισαγωγή του *Reading 'Capital' Politically*, όπου η ιστορία των κινημάτων και των ιδεών χρησιμοποιείται για να αναπτυχθεί μια «αυτόνομη» σύλληψη της εργατικής τάξης σε αντίθεση με τον παραδοσιακό Μαρξισμό, όπως επίσης και με αυτούς που θεωρούν ότι η

εργατική τάξη εξαφανίζεται. (Στην πραγματικότητα, ενώ το βιβλίο του Cleaver βγήκε σε φωτοτυπίες και μοιράστηκε σε πολλούς ανθρώπους, οι περισσότεροι διάβασαν μόνο την Εισαγωγή!)

Η ταξική ανάλυση του Cleaver μπορούμε να πούμε ότι συνεχίζει αυτό που ξεκίνησαν ο Tronti με την έννοια του κοινωνικού εργοστασίου και ο Bologna με το *The Tribe of Moles*. Έτσι, αναφορικά με την Ιταλία, θεωρεί ότι οι αγώνες των μη βιομηχανικών εργατών – κυρίως των γυναικών – εξέφρασαν και αποσαφήνισαν τη νέα ταξική σύνθεση. Οι αγώνες της «κοινότητας» για την αυτομείωση των ενοικίων, του κόστους της τροφής και των τιμών στις υπηρεσίες «κοινής ωφελείας», υποστηρίζει ο Cleaver, έδωσαν τη δυνατότητα στις γυναίκες που συμμετείχαν να συνειδητοποιήσουν το ρόλο τους στην παραγωγή αξίας. Από δω και στο εξής, η δική τους αυτόνομη δραστηριότητα θα μπορεί να αντιμετωπίζεται ως ένα κεντρικό κομμάτι του ταξικού ανταγωνισμού, αντί να περιορίζεται στο βοηθητικό ρόλο της υποστήριξης των αγώνων των αντρών γύρω από το μισθό. Ο Cleaver θεωρεί την καμπάνια «Μισθός για την οικιακή εργασία» ως την κορύφωση αυτής της εξέλιξης.

Στο νέο Πρόλογο του *Reading 'Capital' Politically*, ο Cleaver αναπτύσσει λεπτομερώς αυτήν του την άποψη για τη φύση της τάξης. Σχηματικά, το βασικό σημείο εδώ είναι η επέκταση της έννοιας της εργατικής τάξης ώστε να περιλαμβάνει όχι μόνο τους μισθωτούς, αλλά και τους άμισθους. Ο Cleaver ισχυρίζεται ότι αυτή η διεύρυνση δικαιώνεται από την ιστορική έρευνα (π.χ.. Linebaugh's *The London Hanged* [11]) η οποία δείχνει ότι στην πολιτική κουλτούρα των τεχνιτών η εργατική τάξη προϋπάρχει της κυριαρχίας της μισθωτής εργασίας. Θεωρητικά, το κεντρικό σημείο του επιχειρήματος του Cleaver αφορά την εκμετάλλευση κοινωνικών ομάδων από το, και κατά επέκταση τους αγώνες τους ενάντια στο, κεφάλαιο. Επιπλέον, οι αγώνες μιας κοινωνικής ομάδας ως τέτοιοι, παρά η υπαγωγή τους σε ένα γενικότερο αγώνα της εργατικής τάξης, θεωρούνται σημαντικοί για τη δυνατότητα μετασχηματισμού τους. Για τον Cleaver, η δυνατότητα τέτοιων κοινωνικών ομάδων να μετασχηματίζουν τον εαυτό τους μέσα στον αγώνα τονίζει το πρόβλημα με τους παραδοσιακούς (κοντόθωρους) ορισμούς της εργατικής τάξης, που δεν είπαν τίποτα γι' αυτήν τον αυτομετασχηματισμό.[12] Σε συμφωνία με την παράδοση της Αυτονομίας, η θεώρηση του Cleaver αναγνωρίζει την αντίσταση στο κεφάλαιο ως ένα έμφυτο γνώρισμα της πλειοψηφίας της ανθρωπότητας και όχι – όπως στις κοινωνιολογικές και μερικές μαρξιστικές αναλύσεις της ταξικής δομής στη Δύση – κάτι περιορισμένο στο βιομηχανικό προλεταριάτο.

Η άποψη του Cleaver για μια «αυτόνομη» παράδοση των αγώνων και των θεωριών υπήρξε σημαντική για μας, όπως και για πολλούς άλλους που έψαχναν μια επαρκή ερμηνεία της ταξικής σύγκρουσης στις δεκαετίες του 80 και του 90. Αλλά, ξαναδιαβάζοντας σήμερα τον ορισμό της εργατικής τάξης που δίνει ο Cleaver, και πιο συγκεκριμένα τις κοινωνικές ομάδες που προσπαθεί *(ως τέτοιες)* να περιλάβει στον ορισμό του, υποστηρίζουμε ότι η θεώρησή του είναι ανεπαρκής ως ταξική ανάλυση. Το ζήτημα είναι αν η εκμετάλλευση αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της κοινωνικής ομάδας στην οποία αναφέρεται ως τέτοια και αν γι' αυτό η αντίσταση είναι εγγενής σ' αυτήν την ομάδα ως τέτοια. Το επιχείρημά μας είναι ότι υπάρχουν διαφορές και διαχωρισμοί μέσα και ανάμεσα στις κοινωνικές κατηγορίες που ο Cleaver ορίζει ως μέρος της εργατικής τάξης. Ο Wright υποστηρίζει ότι ο *Εργατισμός* και η *Αυτονομία* χρησιμοποιούν έννοιες που ισοπεδώνουν αυτές τις διαφορές και τους διαχωρισμούς. Η θέση μας είναι ότι ο Cleaver συνεχίζει αυτήν την τάση.

Για να ενισχύσουμε αυτό το επιχείρημα, ας εξετάσουμε καθεμία από τις κοινωνικές κατηγορίες που ο Cleaver θέλει να (επανα)ορίσει ως μέρος της εργατικής τάξης.

Πριν προχωρήσουμε, όμως, χρειάζεται να τονίσουμε την ανεπάρκεια που χαρακτηρίζει την αντιμετώπιση των τάξεων ως κατηγοριών όπου τοποθετούμε τους ανθρώπους. Για μας η τάξη δεν είναι μια μορφή διαστρωμάτωσης, αλλά μια *κοινωνική σχέση*. Αντί να προσπαθούμε να ταξινομήσουμε τους ανθρώπους, προτιμότερο είναι να κατανοήσουμε πως η τάξη σχηματίζεται, ως διαδικασία μέσα στον ανταγωνισμό. [13] Είναι αλήθεια ότι οι άνθρωποι διαφοροποιούνται ανάλογα με το πόση εργασία αντλείται από τους άμεσους παραγωγούς (και ότι ιδιότητες, και συμφέροντα που συνδέονται με αυτές τις ιδιότητες, σχηματίζονται γύρω από αυτές τις καταστάσεις). Αλλά και η δική μας διαφωνία με τις (ανα)ταξινομήσεις του Cleaver είναι ανεπαρκής από μόνη της και πρέπει να διαβαστεί μέσα σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο που αντιμετωπίζει την τάξη ως σχέση και όχι (απλώς) ως παγιωμένη κατάσταση ή συγκεκριμένο κοινωνικό στρώμα.

Ο Cleaver σημειώνει: Η επισήμανση του ηγετικού ρόλου των άμισθων στους αγώνες του 60 στην Ιταλία και η επέκταση της έννοιας (της πολιτικής ανασύνθεσης της εργατικής τάξης) στους αγρότες,

παρείχε ένα θεωρητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο οι αγώνες των Αμερικανών και Ευρωπαίων φοιτητών και νοικοκυρών, των ανέργων, των εθνικών και φυλετικών μειονοτήτων και των αγροτών του Τρίτου Κόσμου [sic] μπορούσαν να θεωρηθούν όλοι στιγμές ενός διεθνούς κύκλου εργατικών αγώνων.

Οι άνεργοι

Οι οργανωμένοι αγώνες των ανέργων έπαιξαν ένα σημαντικό ρόλο στην ιταλική εμπειρία της δεκαετίας του 70 – το ναπολιτάνικο κίνημα για παράδειγμα ήταν σε θέση να κινητοποιεί χιλιάδες ανέργους, αποτελώντας έτσι το κεντρικό σημείο αναφοράς της περιοχής όσον αφορά την αγωνιστική δράση (Wright). Μέσα από το περιοδικό μας επικεντρώσαμε την προσοχή μας σε τέτοιους αγώνες, οι οποίοι για μας γίνονται συχνά για επιδόματα, για τον πολύ απλό λόγο ότι τα επιδόματα είναι η άλλη όψη του νομίσματος του μισθού[14] (και επειδή και εμείς οι ίδιοι έχουμε στηριχθεί πολύ στα επιδόματα!). Οι άνεργοι βρίσκονται στην χειρότερη κατάσταση από όλο το προλεταριάτο – αυτοί που αποστερούνται τα περισσότερα – και κατά πάσα πιθανότητα έχουν ένα ιστορικό σύνδεσης με την εργατική τάξη. Στον 1ο τόμο του Κεφαλαίου, ο Μαρξ αποδεικνύει ότι οι άνεργοι είναι απαραίτητοι για την παραγωγή αξίας. Από τη στιγμή που ορίζονται ως κατηγορία σε σχέση με το μισθό, οι άνεργοι είναι προφανώς τμήμα της εργατικής τάξης. Αλλά ο Μαρξ επίσης κάνει ξεκάθαρο πως οι άνεργοι χρησιμοποιούνται για να επιβάλλεται η πειθαρχία σε αυτούς που δουλεύουν και έτσι να βάζουν «χαλινάρι στις βλέψεις τους». [15] Για τον παραδοσιακό Μαρξισμό, οι άνεργοι ως τέτοιοι δεν μπορούν να παίξουν τον ίδιο ρόλο με το βιομηχανικό προλεταριάτο. Τους λείπουν τόσο η επιρροή, όσο και η δυνατότητα για μια επαναστατική ταξική συνείδηση σε σχέση με αυτούς που εργάζονται. Απ’ αυτήν την προοπτική, οι αγώνες των ανέργων πρέπει απαραίτητα να περιοριστούν στο ρόλο της ουράς των εργατικών απεργιών. Οποιαδήποτε «αυτονομία» των ανέργων θα μπορούσε πολύ εύκολα να πάρει τη μορφή μιας απεργοσπαστικής δραστηριότητας. [16]

Παρόλα αυτά, οι λειτουργίες ενός κοινωνικού στρώματος για το κεφάλαιο δεν καθορίζουν απαραίτητα τα όρια της υποκειμενικότητας που συνδέεται με αυτό. Ιστορικά, ήταν συχνά οι λιγότερο αυτοοργανωμένοι ή οι λιγότερο αυτόνομοι μεταξύ των ανέργων που λειτούργησαν ως απεργοσπάστες. Οι άνεργοι είναι, ανάμεσα σ’ αυτούς που προτείνει ο Cleaver, η κοινωνική ομάδα που μπορεί λιγότερο να αμφισβητηθεί ότι αποτελεί κομμάτι της εργατικής τάξης.

«Φυλή»

Στην περίπτωση της «φυλής» και της εθνικότητας, αυτό που τονίζεται απ’ τον Cleaver είναι η κατασκευή απ’ τη μεριά του κεφαλαίου διαχωρισμών μέσα στην εργατική τάξη, ώστε να δημιουργεί και να δικαιολογεί τον ανταγωνισμό ανάμεσα στους εργάτες. Στο βαθμό που οι «φυλετικές» και εθνικές ταυτότητες κατασκευάζονται, η ίδια η οργάνωση της εργατικής τάξης αποκτά φυλετικά και εθνικά χαρακτηριστικά. Με άλλα λόγια, ακριβώς επειδή η «φυλή» και η εθνότητα χρησιμοποιούνται για τη διαίρεση και την αποσύνθεση της εργατικής τάξης, οι άνθρωποι ενδεχομένως να χρησιμοποιούν «φυλετικές» και εθνικές ταυτότητες ως τη βάση για να οργανωθούν ενάντια στο κεφάλαιο. Οι μαύροι και όλες εκείνες οι εθνικές μειονότητες που οργανώνονται και αντιστέκονται αυτόνομα, το κάνουν, διότι ως κοινωνικό στρώμα, βιώνουν τους ταξικούς διαχωρισμούς πιο έντονα, πολύ συχνά τοποθετούνται στον προλεταριακό πόλο της ταξικής σχέσης και αυτό εξαιτίας του τρόπου με τον οποίο έχουν κοινωνικά κατασκευαστεί οι ταυτότητες «μαύρος» και «άσπρος» (στις ΗΠΑ).Εκείνες οι εθνικές μειονότητες που δε συμμετέχουν σε μια τέτοια αυτόνομη δράση είναι αυτές που εμφανίζουν μια μεγαλύτερη κοινωνική κινητικότητα, δηλαδή με όρους αμερικανικής πραγματικότητας, γίνονται «λευκοί».

Πιο συγκεκριμένα στις ΗΠΑ,[17] οι μαύροι αποτελούν μια τυπική περίπτωση εθνικών και φυλετικών ομάδων: πάντα στον πάτο, ακόμη και σε σχέση με άλλες εθνικές μειονότητες. Οι μαύροι είναι το αρχέτυπο της εργατικής τάξης, ενώ η μαύρη μεσαία τάξη είναι η εξαίρεση που επιβεβαιώνει τον κανόνα.

Οι γυναίκες

Η ανάδυση των γυναικών ως συλλογικού υποκειμένου που στοχεύει στην κοινωνική αλλαγή συνεισέφερε στον επαναπροσδιορισμό της ταξικής ανάλυσης του *Εργατισμού* (Wright). Πιο συγκεκριμένα, οι διεκδικήσεις των γυναικών για ένα καθολικό κοινωνικό μισθό προσέφεραν μια λύση

στα εγγενή όρια του αιτήματος του εργατικού μισθού (Wright). Κάποιοι μες την Αυτονομία, όπως η ομάδα γύρω από το περιοδικό Rosso, ξεκίνησαν να συζητούν για την ανάδυση ενός «νέου θηλυκού προλεταριάτου». Γι' αυτούς, μαζί με τους ανέργους, οι φεμινίστριες αποτελούσαν αναπόσπαστα κομμάτια του νέου κοινωνικού υποκειμένου – του «κοινωνικού εργάτη».

Παρόμοια, για τον Cleaver, οι γυναίκες είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα κοινωνικής κατηγορίας, η οποία μέσα από τους αγώνες της μπορεί να θεωρηθεί τμήμα της εργατικής τάξης – ιδιαίτερα οι «νοικοκυρές» που απαιτούσαν μισθό για την εργασία τους στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης.[18] Από τη δική μας οπτική γωνία, είναι σαφές ότι ανήκουν στην εργατική τάξη εκείνες οι γυναίκες που είναι πιο πιθανό να συμμετέχουν σε τέτοιους αγώνες. Τέτοιες γυναίκες ανήκουν συνήθως σε χαμηλά οικονομικά στρώματα. Αντίθετα, γυναίκες που βρίσκονται σε καλύτερη οικονομική κατάσταση είναι λιγότερο πιθανό να χρειάζονται και να επιδιώκουν το «μεταβατικό αίτημα» ενός μισθού, αφού μπορούν να πετύχουν την «αυτονομία» σε ατομικό επίπεδο (κάνοντας καριέρα), αντί να χρειάζεται να οργανωθούν συλλογικά. Επιπλέον, ο τρόπος με τον οποίον οι γυναίκες αμφισβήτησαν τις εκμεταλλευτικές σχέσεις μεταξύ των δύο φύλων ποικίλλει ιστορικά. Η αναγνώριση και η αμφισβήτηση των γυναικείων ρόλων τη δεκαετία του 60 αποτέλεσαν μέρος μιας ευρύτερης θεωρητικής και πρακτικής αμφισβήτησης της καπιταλιστικής αναπαραγωγής και έκτοτε τείνουν να εκφράζονται ως ένα κίνημα που επιδιώκει την κοινωνική αλλαγή. Αλλά, ιδιαίτερα μετά την υποχώρηση του ευρύτερου ταξικού ανταγωνισμού, ο φεμινισμός τείνει να μετατραπεί είτε σε μια ιδεολογία που δικαιολογεί την αναγωγή του πολιτικού στο προσωπικό (χωρίς καμία σύνδεση με την επιδίωξη ενός κοινωνικού μετασχηματισμού), είτε σ' ένα όχημα για τις γυναίκες της μεσαίας τάξης να επιδιώξουν μια καριέρα. Χωρίς να στηρίζεται σε – ή έστω να προσπαθεί να φτιάξει τη βάση για - μια ταξική ανάλυση, η έμφαση στους αγώνες των γυναικών ως τέτοιων αναπόφευκτα ρισκάρει ένα τέτοιο αδιέξοδο.

Οι αγρότες[A]

Το ότι ο Cleaver περιλαμβάνει τους αγώνες των αγροτών στην εργατική τάξη τον διαφοροποιεί από τον κλασικό Εργατισμό. Παρότι οι πρώτοι εργατιστές αναγνώριζαν ότι οι αγώνες των αγροτών μπορούσαν να συνεισφέρουν στο διεθνισμό της εργατικής τάξης, εντούτοις θεωρούσαν ότι αυτά τα δύο δεν έπρεπε να συγχέονται και ότι τελικά η «σωτηρία» των αγροτών βρίσκεται στους όμοιούς τους στα περισσότερο ανεπτυγμένα μέρη του κόσμου (Wright).

Για να υποστηρίξει ότι οι αγώνες των αγροτών είναι στην πραγματικότητα αγώνες της εργατικής τάξης τουλάχιστον, επιχειρεί να προσδιορίσει την κοινωνική θέση των αγροτών στον καπιταλιστικό κόσμο και τις συνέπειες των δράσεών τους για τον ευρύτερο ταξικό αγώνα. Παρά το ότι δεν εξαρτιέται αποκλειστικά από το μισθό, η εργασία των αγροτών συχνά γίνεται εμπόρευμα. Ο τρόπος που παράγουν αγαθά υπόκειται στις απαιτήσεις της παγκόσμιας αγοράς. Γι' αυτόν τον λόγο, κάποιοι αγροτικοί αγώνες μοιάζουν με τους αντίστοιχους εργατικούς – όσον αφορά τη συλλογική αντίσταση στις επιταγές του κεφαλαίου.

Αλλά, ο ορισμός των «αγροτών» ως τμήμα της ευρύτερης εργατικής τάξης συγκαλύπτει σημαντικές διαφορές εντός αυτής της ετερογενούς κοινωνικής κατηγορίας. Ο όρος «αγρότης» καλύπτει μια πληθώρα οικονομικών θέσεων: υπάρχουν διαφορετικά επίπεδα κοινοτικών σχέσεων, διαφορετικές ποσοστώσεις παραγωγής για την αγορά (σε αντίθεση με την παραγωγή για αυτοσυντήρηση), διαφορετικοί βαθμοί ένταξης των αγροτών στη μισθωτή εργασία, όπως και διαφορετικές δυνατότητες ανέλιξης στην καπιταλιστική ιεραρχία. Είναι γι' αυτόν τον λόγο που οι «αγρότες» ως τέτοιοι δεν μπορούν έτσι απλά να ενταχθούν συλλήβδην στην ευρύτερη εργατική τάξη.

Ακόμη κι αν θεωρήσουμε ότι ο Cleaver απλώς εννοεί την πλειοψηφία των αγροτών που δεν έχουν καμία πιθανότητα να γίνουν καπιταλιστές γεωργοί, υπάρχει παρόλα αυτά μια λογική στους αγώνες τους η οποία χαρακτηριστικά τους εμποδίζει απ' το να αυτοπροσδιοριστούν ως η άρνηση του κεφαλαίου. Ο αγρότης καθορίζεται απ' τη σχέση του με τη γη και χαρακτηριστικά η γη είναι το ζήτημα γύρω απ' το οποίο πραγματοποιούνται οι αγροτικοί αγώνες. Με αυτό δεδομένο, η επιτυχία αυτών των αγώνων είναι επίσης το όριό τους. Όσον αφορά το μισθό, οποιαδήποτε επιτυχία (περισσότερα χρήματα) διατηρεί μεν την αλλοτρίωση, μπορεί όμως να ανοίξει ένα δρόμο προς την υπέρβασή της: η νίκη εξακολουθεί να μην προκαλεί ικανοποίηση, αλλά οποιαδήποτε οπισθοδρόμηση

[A] Εδώ ο Cleaver με τον όρο peasants που χρησιμοποιεί, εννοεί τους αυτοσυντηρούμενους αγρότες.

από τη μεριά της καπιταλιστικής τάξης μπορεί να δείξει το πόσο ευάλωτη είναι η καπιταλιστική σχέση. Η νίκη όμως σε ένα αγώνα για τη γη αποτελεί έναν αυτοσκοπό από μόνη της και έτσι δεν παρακινεί σε υψηλότερα επίπεδα αγώνα. Δεν υπάρχει καμία απαίτηση στους αγώνες για τη γη να καταργηθεί η έγγεια ιδιοκτησία. Όπως επιχειρηματολογήσαμε σε προηγούμενο τεύχος του *Aufheben*, ενώ μπορεί να αναγνωρίζουμε την επαναστατική υποκειμενικότητα των βασισμένων στους αγρότες αγώνων, όπως των ιθαγενών της Chiapas, η θέση του αγρότη συνεπάγεται μια συντηρητική σταθερότητα στις κοινωνικές σχέσεις. Η αντίσταση των αγροτών τείνει να αντανακλά μια εξωτερική απειλή, παρά έναν εσωτερικό ταξικό ανταγωνισμό. Συνεπώς, η μορφή της αντίστασης μπορεί συχνά να συνεπάγεται συμμαχίες ανάμεσα σε λίγους ιδιώτες γεωργούς και σε εκείνους που εξαρτώνται από τις κοινοτικές γαίες – ή ακόμη ανάμεσα σε μια μαζική βάση αγροτών και μια αριστερίστικη – εθνικιστική ηγεσία που έχει τη βάση της στις πόλεις. [19] Ομοίως, δεν μπορούμε να δούμε τη λύση του «αγροτικού προβλήματος» απλώς στους «αυτόνομους» αγροτικούς αγώνες, ούτε προφανώς στην προλεταριοποίηση αυτών των πληθυσμών, αλλά προτιμότερο θα ήταν μαζί με το Μαρξ[20] (και τον Camatte), [21] να δούμε την προοπτική μιας επανάστασης όπου οι κοινοτικές δυνατότητες των αγροτών να στηρίζονται από μια ευρύτερη προλεταριακή εξέγερση στην καρδιά της καπιταλιστικής εξουσίας.

Οι φοιτητές

Για τις εργατίστικες ομάδες, όπως η *Potere Operaio* (Εργατική Εξουσία), οι φοιτητικοί αγώνες έπρεπε να υπάγονται στους αντίστοιχους των βιομηχανικών εργατών. Τα φοιτητικά κινήματα όμως ήταν κομμάτι και του Θερμού Φθινοπώρου του 69 και του Κινήματος του 77 και ήταν μάλιστα σημαντικοί για την προσπάθεια του Εργατισμού να θεωρητικοποιήσει την προλεταριοποίηση της διανοητικής εργασίας[22]. Μία από τις ενδιαφέρουσες στιγμές του Θερμού Φθινοπώρου ήταν η χρησιμοποίηση κάποιας εγκατάστασης της Ιατρικής Σχολής του Τορίνο για τις ανάγκες μιας μόνιμης γενικής συνέλευσης[23]. Το Κίνημα του 77 περιλάμβανε πρακτικές απόπειρες να συνδεθούν οι εργάτες με τους φοιτητές τόσο σε επίπεδο οργάνωσης, όσο και σε επίπεδο διεκδικήσεων, όπως ο γενικευμένος μισθός, ο οποίος θα έδινε τη δυνατότητα σε πολλούς νέους εργάτες να έχουν πρόσβαση στο πανεπιστήμιο.

Η ένταξη από μεριάς Cleaver των φοιτητών στην εργατική τάξη μπορεί να ειπωθεί ότι προέβλεψε το κλείσιμο της ψαλίδας ανάμεσα στους φοιτητές και όσους βρίσκονται στην αγορά εργασίας που παρατηρήθηκε τα τελευταία χρόνια. Καθώς όλο και περισσότεροι παίρνουν πτυχία, η αξία του πτυχίου μειώνεται και οι δουλειές στις οποίες απασχολούνται οι απόφοιτοι πανεπιστημίου μπορεί πλέον να μην είναι προνομιακές ή καλοπληρωμένες σε σχέση με τις αντίστοιχες αυτών που δεν έχουν πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Η ανεργία των πτυχιούχων είναι τώρα υψηλότερη από ποτέ.

Παρόλα αυτά, όλα αυτά είναι μόνο τάσεις. Οι φοιτητές στη συντριπτική τους πλειοψηφία ανήκουν στη μεσαία τάξη όσον αφορά το οικογενειακό τους υπόβαθρο (εισόδημα, αξίες και προσδοκίες) και τους στόχους τους. Σε συμφωνία με την ανάλυση του κοινωνικού εργοστασίου, ο Cleaver χειρίζεται αυτά τα ζητήματα ορίζοντας την εκπαίδευση των φοιτητών ως εργασία για την αναπαραγωγή του εμπορεύματος εργατική δύναμη[24]. Εντούτοις, η δουλειά τους ως φοιτητών είναι κάτι περισσότερο και διαφορετικό από την απλή αναπαραγωγή οποιασδήποτε εργατικής δύναμης. Καταρχήν, το τελικό αποτέλεσμα της δουλειάς ενός φοιτητή δεν είναι απαραίτητα η απόκτηση γενικά δεξιοτήτων, αλλά κυρίως κάποιου προσόντος που θα του παρέχει πρόσβαση σε πιο προνομιακά επαγγέλματα. Αυτό που αναπαράγεται, λοιπόν, είναι η ιεραρχία μέσα στο εργατικό δυναμικό – ένας καταμερισμός της εργασίας που ενισχύει τον ανταγωνισμό. Αυτή η διαδικασία έχει και μια ιδεολογική λειτουργία στο βαθμό που όσοι μετέχουν σ’ αυτή εσωτερικεύουν και ταυτίζονται με την ιεραρχική διαίρεση που προκύπτει – πιστεύοντας ότι δικαιούνται τα προνόμια τους και ότι μόνο μια ικανή και σκληρά εργαζόμενη μειοψηφία μπορεί να φτάσει στο δικό τους status. Δεύτερον, οι «δεξιότητες» που αναπαράγονται μέσω της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης δεν είναι μόνο αυτές του επόπτη και του manager, αλλά και (για όσους φοιτούν στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες) αυτές του να κατατάσσεις, να λες μαλακίες και να παίζεις γενικά κάποιο ρόλο – από τις οποίες καμία δε θα είχε αξία σε ένα κόσμο χωρίς αλλοτριωμένες κοινωνικές σχέσεις.

Επικεντρώνοντας μόνο στην αυτονομία αυτών των αγώνων και τις πιθανές συνέπειες που έχει για το κεφάλαιο, ο ορισμός που δίνει ο Cleaver για τους φοιτητικούς αγώνες ως κομμάτι της εργατικής τάξης αγνοεί κάποια σημαντικά χαρακτηριστικά αυτής της κοινωνικής κατηγορίας.[25] Είναι πιθανώς μια υπερβολικά κυνική άποψη να δηλώνεις ότι οι «ριζοσπάστες φοιτητές» στο μεγαλύτερό τους ποσοστό καταλήγουν να κυνηγούν την ίδια καλοπληρωμένη και εξασφαλισμένη καριέρα με τους γονείς τους, αλλά στοιχεία αλήθειας σ’ αυτόν τον ισχυρισμό βρίσκονται στο γεγονός ότι δεν υπάρχουν παρόμοιες

προσδοκίες για τους νεαρούς ριζοσπάστες εργάτες να καταλήξουν να γίνουν managers! Αντίθετα με τους φοιτητές, η νεανική εργατική τάξη (σε παραδοσιακές δουλειές) δεν έχει συνήθως την ίδια επιλογή.

Τι συνέβη στη μεσαία τάξη;

Η «μεσαία τάξη» είναι ένας όρος που λείπει εντελώς από το *Reading 'Capital' Politically* και αυτό γιατί για τον Cleaver σε μεγάλο βαθμό δεν υπάρχει, ή ίσως υπάρχει μόνο κοινωνιολογικά. Το επιχείρημα του «Αυτόνομου Μαρξισμού» μοιάζει να είναι αυτό, ότι σε συνθήκες κοινωνικού εργοστασίου οι μεσαίες τάξεις είναι ένας τομέας της εργατικής τάξης.

Από τη μια μεριά, η ανάλυση του Cleaver αντανακλά πάλι πραγματικές τάσεις. Σε μια σειρά από εργασιακούς χώρους, η δουλειά της μεσαίας τάξης προλεταριοποιήθηκε. Το μεροκάματο (η έκτακτη εργασία), που κάποτε περιοριζόταν μόνο σε δουλειές της εργατικής τάξης, χαρακτηρίζει σήμερα αρκετά απ' τα μεσαία στρώματα. Επιπλέον, αρκετοί μισθοί, ιδιαίτερα στο δημόσιο τομέα χάνουν όλο και περισσότερο την αξία τους τα τελευταία 20 χρόνια. Την ίδια στιγμή, οι αμοιβές όσων βρίσκονται στα ανώτερα μεσαία στρώματα και ιδίως στον ιδιωτικό τομέα (π.χ. λογιστές, δικηγόροι και άλλοι τύποι «συμβούλων») συνεχώς αυξάνονται. Έτσι, ως μια ταυτότητα που υιοθετείται από ανθρώπους των οποίων η κατάσταση ποικίλει πολύ – από τους εργάτες με τα άσπρα κολλάρα σε επισφαλείς δουλειές με μισθούς χαμηλότερους από τους αντίστοιχους με τα μπλε κολλάρα[B], μέχρι ανώτερους υπαλλήλους και υποδιοικητές – η «μεσαία τάξη» ως σύνολο είναι το λιγότερο μια προβληματική κατηγοριοποίηση, αν όχι κάτι που αποκρύβει τις πραγματικές συνθήκες. Στις ΗΠΑ, την πατρίδα του Cleaver, ο όρος είναι ακόμη πιο προβληματικός εξαιτίας του (αυτό)προσδιορισμού μεγάλων τμημάτων της (λευκής) εργατικής τάξης ως «μεσαίας τάξης».

Από την άλλη μεριά, είναι μονόπλευρο το να αναφέρεις αυτές τις διαζεύξεις, τις ανωμαλίες και τις τάσεις για πεις ότι η κατηγορία «μεσαία τάξη» είναι περιττή. Η ανάλυση που υπάγει το μεγαλύτερο μέρος των μεσαίων στρωμάτων στην εργατική τάξη είναι μονοδιάστατη, διότι χάνει την ερμηνευτική δύναμη της κατηγορίας «μεσαία τάξη».

Εδώ πάλι, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η ανάλυση του Cleaver αντανακλά τα όρια της προσέγγισης της οποίας είναι κληρονόμος. Όπως τονίζει ο Wright, σε όλες τις ζωτικής σημασίας συνεισφορές τους στην κατανόηση του αγώνα, ένα από τα προβλήματα της *Αυτονομίας* και περισσότερο του *Εργατισμού* είναι ο τρόπος που λανθασμένα παρουσιάζουν μια τάση ως κυρίαρχο φαινόμενο. Στο ίδιο λάθος υποπίπτει και ο Cleaver.

Ενώ οι τάσεις για προλεταριοποίηση μπορεί να ωθούν αρκετούς από τα μεσαία στρώματα να ενώνουν την τύχη τους με την εργατική τάξη, υπάρχουν άλλα χαρακτηριστικά της μεσαίας τάξης που λειτουργούν προς την αντίθετη κατεύθυνση. Αυτό που απουσιάζει από την ταξική ανάλυση του Cleaver είναι η αναγνώριση εκείνων των στοιχείων που καθιστούν κάποιο άτομο της μεσαίας τάξης δέσμιο του ρόλου του ή της ταξικής του θέσης και κατά συνέπεια του αλλοτριωμένου κόσμου που γεννά αυτές τις καταστάσεις.

Ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα που διακρίνει τη μεσαία τάξη από την εργατική και το οποίο έχει συνέπειες, όσον αφορά τη δυνατότητα επαναστατικής δράσης και υποκειμενικοποίησης είναι η παρουσία ή η απουσία κάποιας «δυνατότητας επαγγελματικής και κοινωνικής ανέλιξης». Ενώ οι μισθοί στις δουλειές της εργατικής τάξης τυπικά παρουσιάζουν μια σχετικά πρώιμη κορύφωση και μετά σταθεροποιούνται, οι μισθοί της μεσαίας τάξης συνήθως εμφανίζουν συνεχείς προσαυξήσεις, έτσι ώστε να προβλέπεται για τους δικαιούχους τους ένα μέλλον διαρκώς αυξανόμενου εισοδήματος και ανερχόμενου status. Συνεπώς, όσο περισσότερο κάποιος της μεσαίας τάξης προσκολλάται σε μια δουλειά, τόσο λιγότερο πρόθυμος είναι να «αποδράσει» από αυτή, εξαιτίας της μεγαλύτερης άνεσης που του/της παρέχει. Επειδή οι δουλειές της εργατικής τάξης συνήθως δεν παρέχουν μια τέτοια προοπτική, το επιτακτικό αίτημα για «απόδραση»παραμένει για αυτούς σε ολόκληρη τη ζωή τους.

[B] Ο όρος άσπρα κολλάρα χρησιμοποιείται για αυτούς που κάνουν δουλειές γραφείου, ενώ ο όρος μπλε κολλάρα αναφέρεται στην εργατική τάξη

Δεύτερον, ενώ η περηφάνια κάποιου για το ρόλο του εμφανίζεται σε πολλές δουλειές, τα επαγγέλματα της μεσαίας τάξης προκαλούν μια ταύτιση του τύπου που απουσιάζει χαρακτηριστικά από τις δουλειές της εργατικής τάξης. Αυτή η ταύτιση των ανθρώπων της μεσαίας τάξης με το ρόλο τους έχει συνέπειες για τη μορφή που παίρνει η αντίσταση ή ακόμη και στο αν η αντίσταση λαμβάνει χώρα εν γένει. Ο ακαδημαϊκός, ο κοινωνικός λειτουργός, ο δικηγόρος κ.α. μπορεί να θέλουν να επιτεθούν στο κεφάλαιο, αλλά το κάνουν αυτό θέλοντας να συνδυάσουν την αντίστασή με τη διατήρηση του δικού τους ρόλου, με τρόπο αδιανόητο για έναν εργάτη. Έτσι λοιπόν, υπάρχουν για παράδειγμα ριζοσπάστες ψυχολόγοι, ριζοσπάστες φιλόσοφοι, ριζοσπάστες δικηγόροι, αλλά όχι ριζοσπάστες χτίστες ή ριζοσπάστες οδοκαθαριστές! [26] Οι δεύτεροι είναι απλώς ριζοσπάστες *άνθρωποι* που θέλουν να αρνηθούν την κατάσταση στην οποία βρίσκονται. Αντίθετα, οι πρώτοι θέλουν να μετέχουν στον αγώνα, διατηρώντας την ίδια στιγμή τις ιδιότητες της μεσαίας τάξης, συμπεριλαμβανομένων των εξειδικευμένων δεξιοτήτων και ρόλων τους. Ως τέτοια, η συμμετοχή προϋποθέτει, παρά αμφισβητεί από τη ρίζα τους θεσμούς και τις κοινωνικές σχέσεις που παρέχουν τη βάση για αυτές τις ιδιότητες.[27] Δεν είναι μάλλον τυχαίο ότι οι ηγετικές φιγούρες του χώρου της μετα-*αυτονομίας*, η οποία απορρίπτει (ή τουλάχιστον αγνοεί) την κριτική των Καταστασιακών στους ρόλους και το πανεπιστήμιο και ξαναορίζει όλες τις πλευρές της ζωής – συμπεριλαμβανομένων των ακαδημαϊκών – ως εργατική τάξη, ήταν οι ίδιοι ακαδημαϊκοί.[28]

Κάποιες ομάδες, όπως οι επαγγελματίες – ιατροί, δικηγόροι, ακαδημαϊκοί – που ελέγχουν την είσοδο στο επάγγελμά τους, πρέπει προφανώς να οριστούν ως μεσαία τάξη. Υπάρχουν όμως άλλες ομάδες για τις οποίες η κατάσταση είναι λιγότερο ξεκάθαρη. Στο μεγαλύτερο κομμάτι της, η ενασχόληση με το ακανθώδες ζήτημα της τάξης και πιο συγκεκριμένα με την περίπτωση των μεσαίων στρωμάτων είναι αναπόφευκτα μπελαλίδικη. Και αυτό γιατί η τάξη είναι μια *διαδικασία* και όχι ένας πίνακας στον οποίον κατηγοριοποιούμε τους ανθρώπους, όπως στην κοινωνιολογία.[29] Στην Αργεντινή, για παράδειγμα, παρακολουθούμε μια διαδικασία, όπου η ταυτότητα της μεσαίας τάξης διαρρηγνύεται. Για να το κατανοήσουμε όμως αυτό είναι απαραίτητο να αναγνωρίσουμε ότι μια τέτοια ταυτότητα υπάρχει και έχει υλική βάση. Όπως το βλέπουμε εμείς, το πρόβλημα με το πώς ο Cleaver εξισώνει τα πάντα με την εργατική τάξη είναι ακριβώς η απουσία της αντίληψης της ταξικής σύνθεσης και αποσύνθεσης ως διαδικασίας. Η τάξη (και η ταξική σύνθεση) περιλαμβάνει μια διαρκή δυναμική προλεταριοποίησης από τη μια και «αστικοποίησης» από την άλλη. Αν όμως αυτοί οι πόλοι δεν αναγνωριστούν – και αν η μεσαία τάξη γίνεται κατανοητή ήδη ως εργατική τάξη – η ταξική σύνθεση αποκτά ένα στατικό χαρακτήρα.

1.4 Η Αυτονομία βάση ή λειτουργία της σύνθεσης της εργατικής τάξης;

Όπως έχουμε δει, το βασικό σημείο της ανάλυσης του Cleaver είναι ότι οι άμισθοι και οι υπόλοιπες κοινωνικές κατηγορίες στις οποίες αναφέρεται αποτελούν κομμάτι της εργατικής τάξης, στο βαθμό που το κεφάλαιο εκμεταλλεύεται και αλλοτριώνει την άμισθη εργασία τους ή την κατάσταση στην οποία ζουν και από τη στιγμή που όλοι αυτοί αντεπιτίθενται στο κεφάλαιο. Είναι ο *αγώνας* τους και όχι η συμμετοχή τους σε μια κοινωνική κατηγορία που τους καθιστά τμήμα της εργατικής τάξης. Έτσι το σημείο κλειδί για τον Cleaver είναι η αυτόνομη δράση ενάντια στο κεφάλαιο.

Και εδώ ο Cleaver είναι συνεπής με την παράδοση του Εργατισμού, η οποία προσπαθούσε να διαχωρίσει τον εαυτό της και να πάει πιο πέρα από τη φτώχεια του παραδοσιακού Μαρξισμού, επικεντρώνοντας στους ανεξάρτητους και αυτόνομους εργατικούς αγώνες. Η συλλογική δράση και οργάνωση της αντίστασης συνέβαινε χωρίς τη μεσολάβηση του κόμματος ή του συνδικάτου – ή ακόμη και σε σύγκρουση με αυτά. Ο ανταγωνισμός ως τέτοιος, με τη μορφή της αυτονομίας, αποτέλεσε τη βάση της ταξικής ανάλυσης.

Στη δεκαετία του 60, οι εργατιστές έβλεπαν τις ιδιαιτερότητες των διαφορετικών συνθηκών και εμπειριών της εργατικής τάξης μέσα από το πρίσμα του εργάτη μάζα. Στη δεκαετία του 70, η θεωρητική δουλειά του Negri επιχείρησε να αποσυνθέσει ακόμη και αυτήν την μερικώς συνεκτική κατανόηση της τάξης σε ένα «γενικό» προλεταριάτο, τον «κοινωνικό εργάτη». Ο Bologna στο «The tribe of moles» έδωσε νέους υποκειμενικούς ορισμούς της εργατικής τάξης: «Οι τάξεις τείνουν να χάσουν τα «αντικειμενικά» χαρακτηριστικά τους και να γίνουν κατανοητές με όρους πολιτικής υποκειμενικότητας».[30] Για τον Bologna, τα ζητήματα της κοινωνικής και πολιτιστικής ταυτότητας, της αποδοχής ή της απόρριψης των καθιερωμένων κοινωνικών συμπεριφορών έπαιζαν τώρα σημαντικό ρόλο στην αναπαραγωγή των τάξεων. Αυτοί οι νέοι καθορισμοί θεωρήθηκε ότι αποδεικνύονται από τη

«συνεχή διεύρυνση της αντικουλτούρας και του αγώνα στη σφαίρα της καθημερινής ζωής, που ποινικοποιούνταν όλο και περισσότερο».

Στην πραγματικότητα, ο Negri όπως και άλλοι εγκατέλειψαν την κεντρική ερευνητική προσέγγιση των εργατιστών – αυτή της εξέτασης της σχέσης ανάμεσα στις «υλικές συνθήκες της εκμετάλλευσης» και των «πολιτικών συμπεριφορών». Σύμφωνα με τον Wright, οι ριζοσπάστες εργατιστές υπερτόνιζαν το υποκείμενο, τη «βούληση για καταστροφή» (*Potere Operaio*, 1972, δες Wright, σ. 138) που κρινόταν με βάση τα αποτελέσματα του αγώνα του, παρά της θέσης του στην παραγωγική διαδικασία. Η εγκατάλειψη των υλικών στοιχείων που καθορίζουν την εργατική σύνθεση αφήνει αναπάντητο το ερώτημα πως διαφορετικά υποκείμενα ή στρώματα της τάξης αναγνωρίζουν τους εαυτούς τους, αλλά και τους άλλους ως προλετάριους, δηλαδή ως τη παγκόσμια επαναστατική τάξη.

Για μας, ο λόγος που διαφορετικές ομάδες οργανώνονται αυτόνομα ενάντια στο κεφάλαιο είναι διότι είναι ήδη προλετάριοι (ή τουλάχιστον προλεταριοποιούνται). Ο ανταγωνισμός προκύπτει εξαιτίας της τάξης. Είναι εμφανές από όσα έχουμε πει παραπάνω σε σχέση με τις διαφορετικές κοινωνικές κατηγορίες στις οποίες αναφέρεται ο Cleaver, ότι η έννοια της «αυτονομίας» είναι απαραίτητη, αλλά όχι επαρκής συνθήκη για μια ταξική ανάλυση. Η «αυτονομία» έχει ανάγκη - και για αυτό δεν μπορεί να αποτελέσει τη βάση για - μια επαρκή ταξική ανάλυση: το υποκειμενικό έχει ανάγκη το αντικειμενικό.

2. Πέρα από τον αριστερισμό; [31]

Ένα από τα σημεία όπου φαίνεται η διορατικότητα του Εργατισμού ήταν το γεγονός ότι ερμήνευσε την άρνηση των εργατών να συμμετέχουν στις επίσημες απεργίες όχι ως απουσία της ταξικής σύγκρουσης αλλά ως απόδειξη της αυτονομίας της. Στις σύγχρονες συζητήσεις για την κατάσταση του ταξικού ανταγωνισμού, υπάρχει συχνά ο κίνδυνος της μονόπλευρης ερμηνείας αυτής της «παθητικότητας», δηλαδή η μη συμμετοχή στις επίσημες απεργίες να θεωρείται ταξική άρνηση της αντιπροσώπευσης. Αντίθετα, η «παθητικότητα» αυτή είναι μάλλον αμφίσημη: αφενός μπορεί να δείχνει την εχθρότητα εναντίον του κεφαλαίου, αφετέρου όμως μπορεί να είναι απόδειξη μιας παραλυτικής, για τη σκέψη και τη δράση, μοιρολατρίας. Παρ' όλα αυτά, η αδυναμία του Εργατισμού δεν έγκειται στον τονισμό της σημασίας της αυτόνομης πάλης των εργατών εναντίον τόσο του κεφαλαίου όσο και της επίσημης αριστεράς, αλλά στην απροθυμία ή ανικανότητα του να συμβιβάσει αυτήν του την αντίληψη με τις αντιλήψεις του για το ζήτημα της οργάνωσης. Οι ίδιοι θεωρητικοί που μας προμήθευσαν με αναλυτικά εργαλεία για μια νέα προσέγγιση της πραγματικότητας, την ίδια στιγμή μας προειδοποιούν να είμαστε συγκρατημένοι και μετριοπαθείς στην ερμηνεία και κατανόηση των εργατικών αγώνων. Για παράδειγμα, ο Panzieri θεωρούσε ότι το σαμποτάζ εξέφραζε την πολιτική ήττα των εργατών (Wright), η *Classe Operaia* (Εργατική Τάξη)[C] έλεγε ότι οι αυθόρμητοι αγώνες δεν ήταν αρκετοί (Wright). Ενώ συμφωνούμε ότι οι διαφορετικοί, μεμονωμένοι αγώνες θα πρέπει με κάποιον τρόπο να συνδεθούν μεταξύ τους για να ξεπεράσουν τα όρια τους, παραμένει ανοικτό το ζήτημα για τη φύση και τον τρόπο δημιουργίας αυτής της οργάνωσης. Η πλειοψηφία των εργατιστών έτεινε να φετιχοποιεί τις καθιερωμένες οργανωτικές δομές, κάτι που αντανακλούσε τη λενινιστική καταγωγή τους.

Καταρχήν, για μεγάλο διάστημα οι εργατιστές δεν φαίνονταν πρόθυμοι να κόψουν τους δεσμούς με το ΚΚΙ. Για παράδειγμα, ο Tronti τόνιζε την αναγκαιότητα της δουλειάς εντός του ΚΚΙ ώστε να το «σώσουν» από το ρεφορμισμό. Βέβαια, ο Tronti δεν αποτελεί τυπικό παράδειγμα και τελικά εγκατέλειψε τον εργατισμό. Επίσης, και η *Potere Operaio* διατηρούσε δεσμούς με το ΚΚΙ μέχρι τα γεγονότα στη Γαλλία το 1968, αλλά ακόμη και τότε συνέχισε να θεωρεί τον εαυτό του λενινιστική οργάνωση. Ακόμη και ο Negri, παρόλο που είχε γράψει για την αντίθεση που υπήρχε εντός της αυτονομίας μεταξύ *κινηματισμού*[D] και *λενινισμού*, επιβεβαίωσε την ανάγκη ύπαρξης του λενινιστικού κόμματος ακόμη και κατά τη διάρκεια των γεγονότων του 1977 (Wright).

[C] *Classe Operaia* (Εργατική Τάξη): περιοδικό που έβγαινε στην Ιταλία το πρώτο μισό της δεκαετίας του ΄60 μέχρι και το ΄66, «απόγονος» των Κόκκινων Τετραδίων (Quaderni Rossi)

[D] *Κινηματισμός*: κινηματισμός ονομάστηκε στην Ιταλία η απόλυτη προσκόλληση στο κίνημα και ο καθορισμός των πάντων σύμφωνα με την εξέλιξη του μαζικού κινήματος. Η πιο χαρακτηριστική «κινηματική» οργάνωση ήταν η Lotta Continua

Η *Αυτονομία* εν μέρει αναδύθηκε ως μια συνένωση αγωνιστών που ένιωθαν την ανάγκη να ασκήσουν κριτική στις λενινιστικές αντιλήψεις για την οργάνωση και τον αγώνα (συμπεριλαμβανομένου και της μορφής κόμμα), δίνοντας παράλληλα έμφαση στις ταξικές ανάγκες: «Η οργάνωση, για να πετύχει τη συνάρθρωση αυτών των αναγκών, θα πρέπει να ριζώσει άμεσα σε εργοστάσια και γειτονιές, τόσο για την προώθηση των αυτόνομων αγώνων της τάξης όσο και για την αποκατάσταση της συνείδησης της προλεταριακής δύναμης, συνείδηση την οποία οι παραδοσιακές οργανώσεις κατέστρεψαν» (*Comitati Autonomi Operai*, 1976, παρατίθεται στο Wright). Τελικά, όμως, και σύμφωνα με τον Bologna, η αυτονομία από αυτήν την άποψη απέτυχε, οπισθοχωρώντας σε μια αντίληψη πρωτοπορίας και ξεχνώντας ότι «η οργάνωση είναι υποχρεωμένη να αναμετρείται καθημερινά με το νέο επίπεδο της ταξικής σύνθεσης, και πρέπει να βρίσκει το πολιτικό της πρόγραμμα όχι σε έτοιμα θεωρητικά σχήματα αλλά στις συμπεριφορές που αναπτύσσονται εντός της τάξης»[32] .

Παρόλη την προσπάθεια τους να ξεφύγουν από το διαχωρισμό «πολιτικού» και «κοινωνικού», οι εργατιστές ήταν στην πραγματικότητα παγιδευμένοι σε μια «πολιτική» αντίληψη. Και αυτό τόσο επειδή προσπαθούσαν να εκφράσουν τα διαφορετικά κοινωνικά αιτήματα με όρους ενοποιημένων *πολιτικών* διεκδικήσεων όσο και γιατί ήθελαν να επανεφεύρουν το κόμμα. Αν και καινοτόμησαν σε ορισμένα σημεία, όπως π.χ. η ιδέα τους για το ένοπλο κόμμα, η βασική αντίληψη τους για την οργάνωση παρέμεινε απελπιστικά λενινιστική φετιχοποιώντας την καθιερωμένη οργανωτική δομή και αγνοώντας την αρκετά διαφορετική μαρξική αντίληψη για το (ιστορικό) κόμμα.[33] Με αυτά τα δεδομένα, οι εργατιστές δεν ήταν σε θέση να ασκήσουν μια ολοκληρωμένη κριτική στην αριστερά και τον αριστερισμό. Μάλιστα, αυτό το πρόβλημα ως τέτοιο συναντιέται και στις σύγχρονες εκδοχές του εργατισμού.

Με άλλα λόγια, το επιχείρημα μας είναι ότι όσο ανεπαρκής είναι η έννοια της αυτονομίας για την ταξική ανάλυση, αλλά τόσο ανεπαρκής είναι – με την έννοια ότι είναι πολύ ασαφής ή διφορούμενη - και για την κριτική του αριστερισμού. Δεν αρκεί να μιλάμε για αυτόνομη πάλη έτσι απλά αν δεν θέτουμε παράλληλα και το ερώτημα: ποια είναι τα υποκείμενα αυτής της πάλης; Η έμφαση αποκλειστικά στην αυτονομία και η απουσία, κατά συνέπεια, ολοκληρωμένης κριτικής στην αριστερά, οδήγησε πολλούς από τους φορείς αυτής της παράδοσης στο να αφήσουν εκτός κριτικής τον εθνικισμό.[34]

Ο Cleaver λέει «Το κίνημα ενάντια στον πόλεμο του Βιετνάμ κατάφερε να συνενώσει πολλούς διαφορετικούς αγώνες, και ενοποιητικά στοιχεία με τους αγώνες των αγροτών της νοτιοανατολικής Ασίας ήταν το σύνθημα «Νίκη στο NLF [National Liberation Front]» και η ανύψωση της σημαίας των Βιετκόνγκ στα κατειλημμένα πανεπιστημιακά κτίρια». Σε σχέση με τα παραπάνω, η ιδέα της «κυκλοφορίας των αγώνων», που αναφέρεται στο πώς ένας αγώνας σε μία περιοχή εμπνέει αγώνες σε άλλες περιοχές, είναι οπωσδήποτε χρήσιμη για την περιγραφή της πραγματικότητας των κοινωνικών κινημάτων του 60 και 70 (αν και θα πρέπει να αναγνωρίσουμε και την αντίστροφη διαδικασία, όπου η ήττα ενός αγώνα μπορεί να λειτουργήσει ανασταλτικά στην εξέλιξη των άλλων αγώνων). Αυτή η ιδέα όμως από μόνη της είναι τραγικά ανεπαρκής. Για παράδειγμα, εμμένοντας σε μια επιφανειακή αντίληψη περί κυκλοφορίας των αγώνων, αγνοεί κανείς τα εθνικιστικά ή σταλινικά χαρακτηριστικά του αγώνα των βιετναμέζων, ή την κυριαρχία της αντιιμπεριαλιστικής ιδεολογίας στα μυαλά των φοιτητών της Δύσης (οι οποίοι σημειωτέον έτειναν να θεωρούν το δυτικό προλεταριάτο «ξεπουλημένο» και τους εαυτούς τους ως το μέτωπο υπεράσπισης του «Τρίτου Κόσμου»)[35]. Ένα άλλο χαρακτηριστικό σημείο όπου φαίνεται ο τρόπος μεταχείρισης των ζητημάτων του αριστερισμού και του εθνικισμού από τον Cleaver είναι η απουσία κριτικής στους Ζαπατίστας.[36] Γενικότερα, στα κείμενα του Cleaver δεν πρόκειται να βρει κάποιος μια συγκροτημένη κριτική του ρόλου του αριστερισμού και του εθνικισμού στους αγώνες. Κι αυτό γιατί ο Cleaver θεωρεί τον αριστερισμό και τον εθνικισμό σε αυτές τις περιπτώσεις απλά ως εκφράσεις της αυτονομίας – ισότιμες με τον αγώνα των νοικοκυρών, των μαθητών, των ανέργων, ή του βιομηχανικού προλεταριάτου – στο βαθμό που φαίνεται να αντιστρατεύονται την καπιταλιστική στρατηγική της επιβολής της εργασίας εντός συγκεκριμένων εθνικών και υπερεθνικών πλαισίων. Κατά τον Cleaver, οποιαδήποτε κριτική των εθνικιστικών στοιχείων ορισμένων αγώνων, όπως π.χ. στην περίπτωση των Ζαπατίστας, θα πρέπει να απορρίπτεται ως ιδεολογική και δογματική.

Με δεδομένη την εγγενή ασυμβατότητα μεταξύ αριστερισμού και εθνικισμού από τη μία και του αντικαπιταλιστικού σχεδίου από την άλλη, η υπαγωγή κάτω από την ταμπέλα της «αυτονομίας» του

αριστερισμού και του εθνικισμού έρχεται σε ρήξη με την ίδια την προλεταριακή αυτονομία. Αυτό το αναλυτικό κενό, σύμφωνα με το οποίο δυνάμεις που εγγενώς αντιτίθενται στην αυτοοργάνωση της εργατικής τάξης παρουσιάζονται ως ισοδύναμα αυτής της αυτοοργάνωσης, έχει τις ρίζες του στην αδυναμία της Αυτονομίας να κόψει κάθε δεσμό με το λενινισμό, αδυναμία την οποία έχει κληρονομήσει και ο Cleaver (αν και, σε αντίθεση με τον Negri, δεν έχει συνδέσει το όνομα του με κάποιο κόμμα). Ακόμη χειρότερα, θα μπορούσε να πει κάποιος ότι, ο «αυτόνομος μαρξισμός» όχι μόνο δεν είναι μια εναλλακτική στον αριστερισμό, σύμφωνα με τον οποίο η πολιτική αντιπροσώπευση και ο εθνικισμός θεωρούνται οχήματα της επανάστασης, αλλά τελικά καταλήγει να είναι μια παραλλαγή του αριστερισμού. Οι «αυτόνομοι», παρόλο που απορρίπτουν την ιδέα του κόμματος, προσπαθούν ακόμα να σχηματοποιήσουν τις πολιτικές διεκδικήσεις, όπως αυτές αναδύονται από τους αυτόνομους αγώνες, με τρόπο παρόμοιο με αυτόν των αριστεριστών.

3. Για το «νόμο της αξίας»

Ένα άλλο αμφιλεγόμενο σημείο της παράδοσης του εργατισμού που αναπαράγεται στο βιβλίο του Cleaver είναι το ζήτημα που έχει να κάνει με το νόμο της αξίας. Από τη μία, η έμφαση που δίνεται στον αγώνα των εργατών στην άμεση διαδικασία παραγωγής φαίνεται να αποδίδει κεντρικό ρόλο στην παραγωγή αξίας για την ερμηνεία της δυναμικής του ταξικού ανταγωνισμού. Από την άλλη, φαίνεται να αναπτύσσεται εντός του εργατισμού και μια διαφορετική προσέγγιση πάνω στο ζήτημα της αξίας. Η *Potere Operaio* ήδη από το 1970 διακήρυξε ότι ο ταξικός ανταγωνισμός είχε ξεπεράσει τα όρια που θέτει η διαδικασία της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Υποστηριζόταν ότι οι αγώνες του εργάτη μάζα είχαν εξαρθρώσει τη λειτουργία του νόμου της αξίας, αναγκάζοντας το κεφάλαιο να στηρίξει την κυριαρχία του όλο και περισσότερο στην κρατική επιβολή. Η *Potere Operaio* έθεσε ως σημείο καμπής το «Θερμό Φθινόπωρο». Η ανάλυση όμως αυτή εδραιώθηκε για τα καλά μετά από μία εξέγερση του πληθυσμού της Reggio Calabria μέσα στο 1970 ενάντια στην επιχειρούμενη αναδιάρθρωση της χωροταξικής δομής της πόλης. Η εξέγερση αυτή φάνηκε να συνδέεται με την καθολική και βίαιη απόρριψη των θεσμών. Αυτή η γραμμή σκέψης αναπτύχθηκε περαιτέρω από τον Negri, ο οποίος μέσω της ερμηνείας της κρίσης ως αποτέλεσμα του ταξικού ανταγωνισμού έφθασε να υποστηρίζει ότι ο νόμος της αξίας έχει αντικατασταθεί από σχέσεις άμεσης πολιτικής αναμέτρησης μεταξύ των τάξεων, [37] και ότι η λειτουργία του χρήματος θα πρέπει να κατανοηθεί ως μέσου «ελέγχου και πειθάρχησης» [38]. Κατ' επέκταση, ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της παράδοσης της Αυτονομίας είναι η έμφαση στην ταξική πάλη όχι ως πάλη γύρω από την αξία αλλά ως πάλη γύρω από τον έλεγχο πάνω στην εργασία: από τη μία η επιβολή της εργασίας, από την άλλη η άρνηση της εργασίας.

Θα πρέπει βέβαια να πούμε ότι ο αμερικάνικος χώρος της αυτονομίας δεν ακολούθησε τα συμπεράσματα του Negri στο σύνολο τους. Παρόλα αυτά, όμως, η προσπάθεια του Cleaver να συμβιβάσει συγκεκριμένες μετα-αυτόνομες και «αιρετικές» ιδέες που πηγαίνουν «πέρα από τον Μαρξ» από τη μία με μια υποτιθέμενα πιστή ανάγνωση του *Κεφαλαίου* από την άλλη, δεν είναι απαλλαγμένη από ασάφειες και αμφιλεγόμενα σημεία γύρω από το ζήτημα της αξίας.

Έτσι, από τη μία, στο *Reading 'Capital' Politically* αναφέρεται, τουλάχιστον σε μια υποσημείωση, ότι το ζήτημα του ελέγχου και το ζήτημα της αξίας συνδέονται άμεσα μεταξύ τους. Μάλιστα, στη δεύτερη έκδοση του βιβλίου, ενάντια σε όσους (από τους αυτόνομους) ξεχνούν, ο Cleaver επαναλαμβάνει ότι η εργασιακή θεωρία της αξίας είναι ο «απαραίτητος πυρήνας» της μαρξικής θεωρίας. Από την άλλη, σε όλη την έκταση του *Reading 'Capital' Politically*, ο Cleaver φαίνεται να λέει ότι η σημασία που έχουν για το κεφάλαιο συγκεκριμένοι τομείς της οικονομίας, όπως η παραγωγή τροφής και η παραγωγή ενέργειας, δεν έγκειται στην δημιουργία αξίας, αλλά στο γεγονός ότι ελέγχοντας [το κεφάλαιο] αυτούς τους τομείς ελέγχει ταυτόχρονα και την εργατική τάξη. Με τη σειρά της η εργασία εμφανίζεται αυτοδικαίως ως μέσο ελέγχου:

«Η βασική αξία χρήσης της εργασίας, δηλαδή η αξία χρήσης της εργατικής δύναμης, είναι ο ρόλος της ως μέσο καπιταλιστικού κοινωνικού ελέγχου. Από τη μεριά των καπιταλιστών η ικανότητα επιβολής της εργασίας ισοδυναμεί με την εξασφάλιση του κοινωνικού ελέγχου. Αλλά η αξία χρήσης της εργατικής δύναμης για το κεφάλαιο είναι επίσης η ικανότητα της να παράγει αξία και υπεραξία» (Cleaver)

Στο παραπάνω απόσπασμα η χρησιμοποίηση της λέξης «επίσης» είναι ενδεικτική της σχετικής βαρύτητας που δίνεται στον έλεγχο εις βάρος της αξίας ως εξήγηση για τη δυναμική του ταξικού ανταγωνισμού

Δεχόμαστε ότι παρόλο που το κεφάλαιο αναγκαστικά χειρίζεται όλες τις αξίες χρήσης ως πηγές αξιοποίησης, δεν του είναι αδιάφορες οι ιδιαιτερότητες αυτών των αξιών χρήσης. Με άλλα λόγια και όσον αφορά το ζήτημα της τροφής, ο Cleaver σωστά, για παράδειγμα, καταδεικνύει ότι κατά την πρωταρχική συσσώρευση το κεφάλαιο δημιούργησε την εργατική τάξη αποστερώντας τους χωρικούς από τη γη τους, άρα και από την πηγή της τροφής τους. Επιπλέον, η σημασία της αξίας χρήσης «τροφή» (καθώς και η πολιτική σημασία των τάξεων που εμπλέκονται στην παραγωγή της) για το κεφάλαιο- εν- γένει φαίνεται και από το γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια έχει αποτελέσει αντικείμενο στρατηγικού σχεδιασμού εκ μέρους διαφόρων κρατών και υπερεθνικών οργανισμών, κάτι που φαίνεται για παράδειγμα από μέτρα όπως η Κοινή Αγροτική Πολιτική.

Ωστόσο, και λαμβάνοντας αναδρομικά υπόψη την ιστορία των τελευταίων δεκαετιών, θεωρούμε ότι η πολιτικοποίηση του ζητήματος των τιμών των τροφίμων και της ενέργειας – το ύψος των τιμών ως διακύβευμα της πάλης μεταξύ καπιταλιστών και εργατών – ήταν ένα συγκεκριμένο χαρακτηριστικό της κρίσης του 70 (για παράδειγμα, η ενεργειακή κρίση και η επικέντρωση στις πληθωριστικές κρατικές πολιτικές ως πεδίο διαπραγμάτευσης μεταξύ εργατικής τάξης και κεφαλαίου). Ο Cleaver, όπως και άλλοι της μετα-*αυτόνομης* παράδοσης, χρησιμοποιούν τέτοιες ιστορικά ιδιαίτερες στιγμές της ταξικής σύγκρουσης για να εξάγουν συμπεράσματα με γενική ιστορική ισχύ. Αντίθετα, στην παρούσα χρονική περίοδο και εν μέσω χαμηλού πληθωρισμού, παρατηρείται «αποπολιτικοποίηση» του ζητήματος των τιμών, ενώ το ιδεολογικό μοντέλο που κυριαρχεί είναι «καμία άλλη εναλλακτική» στην παγκοσμιοποιημένη αγορά.

Όπως έχουμε επιχειρηματολογήσει και παλιότερα, θεωρούμε προβληματική την εγκατάλειψη του νόμου της αξίας από διάφορους θεωρητικούς που εντάσσονται στο χώρο της *Αυτονομίας*.[39] Με βάση τη δική μας ανάγνωση του Μαρξ και του πώς κατανοούμε το κεφάλαιο, το κεφάλαιο σαν ολότητα συγκροτεί τον εαυτό του από ένα σύνολο διαχωρισμένων μεταξύ τους στοιχείων που βρίσκονται σε σύγκρουση. Αν θεωρήσουμε το κεφάλαιο ως υποκείμενο που βρίσκεται σε σύγκρουση με το «υποκείμενο» εργατική τάξη, καθένα από τα οποία έχει τη δική του ξεχωριστή στρατηγική («επιβολή της εργασίας» εναντίον «άρνησης της εργασίας»), κάτι που είναι κοινός τόπος για τους Cleaver και Negri,[40] και αν κατ' επέκταση θεωρήσουμε αυτό το σχήμα της σύγκρουσης ως κάτι περισσότερο από μια μεταφορά, τότε στην πραγματικότητα αναφερόμαστε στο κεφάλαιο ως σε μια ήδη συγκροτημένη ενότητα. Το κεφάλαιο ως υποκείμενο μπορεί να έχει μια στρατηγική είτε με την έννοια ότι υπάρχει μια συνωμοσία μεταξύ των διαφορετικών κεφαλαίων είτε με την έννοια ότι ένα συγκεκριμένο κεφάλαιο (ποιο είναι αυτό; το αμερικάνικο κεφάλαιο; η παγκόσμια τράπεζα;) «συμφωνείται» να δράσει ως συλλογικός καπιταλιστής με τον ίδιο τρόπο που μια εθνική κυβέρνηση δρα για το εθνικό καπιταλιστικό συμφέρον. Το κεφάλαιο ως ολότητα ασφαλώς και έχει τα *συμφέροντα* του. Αλλά αυτά τα συμφέροντα – όλα βασισμένα στην ανάγκη για όλο και μεγαλύτερη εκμετάλλευση της εργατικής τάξης – προκύπτουν από και διαμεσολαβούνται από τη σύγκρουση των επιμέρους συστατικών του: τον ανταγωνισμό των ατομικών κεφαλαίων. Σε στιγμές έντονης ταξικής σύγκρουσης τα επιμέρους ατομικά κεφάλαια ενδεχομένως να αποκτούν μεγαλύτερη συνείδηση της ενότητας τους και αυτή η συνείδηση μπορεί να εκφράζεται και θεσμικά. Αλλά το κεφάλαιο σαν ολότητα δεν είναι απαραίτητα ένα συνειδητό υποκείμενο.

4. Να αντιληφθούμε την ήττα

Σύμφωνα με τον Tronti, κάθε νίκη του κεφαλαίου επί της εργασίας δεν «εξαφανίζει» τον ταξικό ανταγωνισμό, αλλά τον μεταθέτει σε ένα ανώτερο, πιο κοινωνικοποιημένο επίπεδο (Wright). Αυτή η αντίληψη βρίσκεται στον πυρήνα της ανάλυσης του Negri, του Cleaver και άλλων που επηρεάστηκαν από το ρεύμα της Αυτονομίας, γύρω από το ρόλο του ταξικού ανταγωνισμού στον καπιταλισμό. Η «πρόοδος» του κεφαλαίου οφείλεται στον αγώνα της εργατικής τάξης. Με άλλα λόγια, ο αγώνας του προλεταριάτου ενάντια στην εκμετάλλευση δεν είναι (απλά) μια «απάντηση» στις πρωτοβουλίες του κεφαλαίου αλλά η κινητήριος δύναμη της καπιταλιστικής ανάπτυξης [41]. Με βάση αυτήν την οπτική, η καπιταλιστική κρίση – το κλείσιμο επιχειρήσεων, η μαζική ανεργία και η λιτότητα – δεν υποδηλώνει την υποχώρηση του ταξικού ανταγωνισμού αλλά την αλλαγή της μορφής του. Με άλλα λόγια, ο ταξικός ανταγωνισμός δεν εξαφανίζεται, αλλά αλλάζοντας συνεχώς μορφή βρίσκεται παντού.

Η οπτική αυτή σηματοδοτεί μια πολύτιμη ρήξη με τον αντικειμενισμό του παραδοσιακού Μαρξισμού. Οι αρτηριοσκληρωτικές και φετιχοποιημένες αντιλήψεις του παραδοσιακού μαρξισμό για την ταξική σύγκρουση σε κάνουν να αναρωτιέσαι που εξαφανίστηκε η αντίσταση και αν θα ξαναεμφανιστεί ποτέ. Αντίθετα, ο αυτόνομος μαρξισμός βλέπει τον ταξικό ανταγωνισμό παντού.

Παρόλα αυτά, θα λέγαμε ότι ο Εργατισμός γενικά και ο Cleaver συγκεκριμένα ίσως να λυγίζουν πολύ το ραβδί προς την αντίθετη μεριά. Λέγοντας ότι ο ταξικός ανταγωνισμός βρίσκεται «παντού» και «πάντα» προκύπτουν δύο προβλήματα: πρώτον, δεν εξηγούνται ή εξηγούνται προβληματικά οι περιπτώσεις όπου παρατηρείται υποχώρηση του ταξικού ανταγωνισμού. Δεύτερον και σχετικό με το προηγούμενο, είναι το «πολιτικό» πρόβλημα της πρακτικής απάντησης σε αυτήν την υποχώρηση.

4.1 Αντιμετωπίζοντας την πραγματικότητα της αποσύνθεσης

Θέτοντας ως βάση για την ανασύνθεση της τάξης την «ενότητα της αφηρημένης εργασίας», ο Negri σχεδόν καλωσόρισε την εξαφάνιση του εργάτη μάζα και πίστευε ότι πλησίαζε η τελική αναμέτρηση. «Τη στιγμή που φαίνεται να έχει λυθεί η παλιά αντίφαση και η ζωντανή εργασία να υποτάσσεται πλήρως στο κεφάλαιο, το ανατρεπτικό δυναμικό συμπυκνώνεται στο τελικό μέτωπο που είναι η ανταγωνιστική και πανταχού παρούσα κοινωνική εργασία.».[42] Ενώ το χαρακτηριστικό της εποχής ήταν η έναρξη της αντεπίθεσης του κεφαλαίου, κάτι που τελικά μέσω της αναδιάρθρωσης οδήγησε στην αποσύνθεση της τάξης, ο Negri έβλεπε μια μαζική διαδικασία ανασύνθεσης – ένα ποιοτικό άλμα προς την ενοποίηση της τάξης. Ο Wright καταλήγει ότι αυτή η θεώρηση δεν συμβάδιζε με την ιταλική πραγματικότητα της εποχής. Τα στοιχεία που επαληθεύουν την άποψη του Negri για την ενοποίηση των διαφόρων τμημάτων της τάξης είναι απελπιστικά λίγα. Για παράδειγμα, οι έντονοι αγώνες στα μικρά εργοστάσια του Βορρά ήταν αποκομμένοι από το σύνολο της τάξης. Ο Wright συμπεραίνει ότι την περίοδο του 1975-76, αυτό που ενοποιούσε ευρύτερα τμήματα της τάξης δεν ήταν οι αγώνες στο εργοστάσιο αλλά οι *κύκλοι του νεανικού προλεταριάτου*. Οι εργάτες των μεγάλων εργοστασίων βρίσκονταν σε κατάσταση «ανακωχής», αν όχι ήττας, και πλήρως υποταγμένοι στο επίσημο εργατικό κίνημα, το οποίο είχε ξανακερδίσει τον έλεγχο των εργοστασίων μετά την έκρηξη των αυτόνομων αγώνων από το 69 και μετά. Η δέσμευση των συνδικάτων για διατήρηση της εργασιακής ειρήνης εκφράστηκε στο πολιτικό επίπεδο με τον «ιστορικό συμβιβασμό» μεταξύ ΚΚΙ και των χριστιανοδημοκρατών. Τα κόμματα της παραδοσιακής αριστεράς, ΚΚΙ και CGIL[E], συμφώνησαν να συμμετέχουν στην διαχείριση των προβλημάτων της εθνικής οικονομίας.

Ο Bologna, όπως αναφέρει ο Wright, κατηγόρησε τον Negri και την *Αυτονομία* γενικότερα ότι «ένιψαν τας χείρας τους μπροστά στις δυσκολίες που αντιμετώπιζε ο εργάτης μάζα». Ο ίδιος υποστήριζε ότι «στα εργοστάσια ο ρεφορμισμός επέβαλλε και πάλι την ηγεμονία του, ηγεμονία σκληρή και αδυσώπητη με σκοπό να συντρίψει την ταξική αριστερά». Ο Negri δεν θέλησε να έρθει αντιμέτωπος με την ήττα του εργάτη μάζα αλλά αντίθετα προτίμησε «να παίξει τον παραδοσιακό ρόλο του διανοούμενου που κατέχει μια νέα μεγάλη θεωρητική σύνθεση». Η *Comitati Autonomi Operai*, το ρωμαϊκό τμήμα της *Αυτονομίας*, επίσης απέρριψε την αισιόδοξη οπτική του Negri ασκώντας κριτική στο γεγονός ότι οι αφαιρέσεις του δεν συμβάδιζαν με τα εμπειρικά δεδομένα, κάτι που ήταν ιδιαίτερα σημαντικό για τους εργατιστές στο παρελθόν [43].

Στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα, δεν βλέπουμε να έχει αλλάξει και πολύ αυτή η υπεραισιόδοξη οπτική του Negri. Ο εργάτης μάζα αποσυντέθηκε μέσω της ελαστικοποίησης της εργασίας, της απεδαφικοποίησης της παραγωγής, της κινητικότητας του κεφαλαίου στην παγκόσμια αγορά, της ορθολογικοποίησης της παραγωγής και της αποκέντρωσης. Αυτό για μας είναι το μόνο σίγουρο. Από εκεί και πέρα η άποψη που υποστηρίζει ότι ο θάνατος του εργάτη μάζα γέννησε τον κοινωνικό εργάτη δεν μας πείθει, αφού στην πραγματικότητα δεν βλέπουμε να έχει δημιουργηθεί μια νέα προλεταριακή υποκειμενικότητα με αυτά τα χαρακτηριστικά που να αντιμάχεται θεμελιωδώς την καπιταλιστική σχέση. Μερικές φορές η αποσύνθεση της τάξης είναι απλά και μόνο αποσύνθεση, χωρίς να σηματοδοτεί απαραίτητα και την ανασύνθεση της.

Ο αυτόνομος μαρξισμός του Cleaver και όσων είναι κοντά σε αυτήν την οπτική υποστηρίζει ότι θα πρέπει να αναγνωρίσουμε την ύπαρξη μιας ποικιλόμορφης, αφανούς και υπόγειας πάλης (κοπάνα,

[E]CGIL: ΓΣΕ Ιταλίας το μεγαλύτερο από τα τρία συνδικάτα – ελέγχεται από το ΚΚΙ

σαμποτάζ, «απεργίες ζήλου»[F] κτλ) η οποία συνεχίζει να είναι ζωντανή παρά την υποχώρηση των προηγούμενων μορφών ανοικτής συλλογικής αντίστασης. [44] Φυσικά, θα συμφωνήσουμε ότι με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, κατά την άμεση διαδικασία παραγωγής οι εργάτες πάντα αντιστέκονται στην άντληση υπερεργασίας. Παρόλα αυτά, το γεγονός ότι η εργατική τάξη τείνει να αντιστέκεται με μια τέτοια διασπασμένη και μοριακή μορφή – το γεγονός ότι η αντίσταση *είναι* τόσο διασπασμένη ή υπόγεια – αντανακλά την αδυναμία της τάξης στη δεδομένη ιστορική συγκυρία. Δεν είναι ξεκάθαρο πώς μπορούν αυτές οι υπόγειες και μοριακές μορφές αντίστασης από μόνες τους να μας οδηγήσουν στο σημείο χωρίς επιστροφή. Αν δεν γίνουν ρητά συλλογικές, δεν θα είναι τίποτα πέρα από μια μορφή ανταγωνισμού την οποία το κεφάλαιο μπορεί εύκολα να ανεχθεί ή να αντιμετωπίσει. Σε αυτό το σημείο ήταν που είχαν σωστά ασκήσει κριτική και οι Tronti και Panzieri γύρω από τα όρια της αυτόνομης πάλης.

4.2 Αποτινάσσοντας το ζυγό;

Σχετικό με το ζήτημα της ήττας είναι και το ερώτημα αν και για πόσο θα είναι η εργατική τάξη η κινητήριος δύναμη του κεφαλαίου. Κατά πόσο αληθεύει η έμφαση που δίνουν οι «αυτόνομοι» στον ρόλο της ταξικής πάλης ως κινητήρα του καπιταλισμού; Αν ο αγώνας της εργατικής τάξης τιθασεύεται πάντα από το κεφάλαιο, πώς μπορεί το προλεταριάτο να ξεφύγει από το ζυγό του κεφαλαίου;

Το επιχείρημα ότι ο ταξικός ανταγωνισμός είναι υπαρκτός και πανταχού παρών με διάφορες μορφές είναι ενθαρρυντικό. Αλλά το ίδιο επιχείρημα υπάρχει ο κίνδυνος να καταλήξει σε δικαιολόγηση και αποδοχή των ορίων και των ελλείψεων που μπορεί να παρουσιάζει ο ταξικός ανταγωνισμός σε μια συγκεκριμένη φάση του. Η επικέντρωση στην ύπαρξη και σημασία της πολλαπλότητας των αυτόνομων αγώνων καθαυτών, μπορεί τελικά να ισοδυναμεί με την εγκατάλειψη της επανάστασης συνολικά. Και όσο υποχωρεί η πιθανότητα και η αναγκαιότητα της επανάστασης, τόσο κερδίζουν έδαφος οι διάφορες ρεφορμιστικές στρατηγικές, οι οποίες δεν στοχεύουν στην κατάργηση αλλά στη διατήρηση της καπιταλιστικής σχέσης. Αντανάκλαση αυτού του πράγματος, που είναι και από τις χειρότερες όψεις της μετα-*αυτονομίας*, αποτελούν τα αιτήματα για εγγυημένο εισόδημα. Αιτήματα τα οποία, πέραν του ότι έχουν ενώσει μετα-*αυτόνομους* με ρεφορμιστικά κομμάτια σε κοινές καμπάνιες, συμβαδίζουν με την ανάγκη του κεφαλαίου για αναδιάρθρωση του κράτους πρόνοιας [45]. Αν και θα ήταν λάθος να πούμε ότι όλοι όσοι εντάσσονται στο χώρο της *Αυτονομίας* και του αυτόνομου μαρξισμού εξυμνούν την πολυδιάσπαση της τάξης, τελικά η ερμηνεία του ταξικού ανταγωνισμού μέσω της έννοιας της αυτονομίας δεν απέχει πολύ από μια τέτοια άποψη.

5. Μια πολιτική ανάγνωση του *Κεφαλαίου*: από τους 20 πήχεις λινού υφάσματος στην αυτομείωση των τιμών σε ένα απλό βήμα

Στην προσπάθειά του να συγκροτήσει μια πολιτική ανάγνωση της μαρξικής κριτικής στην πολιτική οικονομία, ο Harry Cleaver ακολουθεί και πάλι την παράδοση του εργατισμού: το «Marx on cycle and crisis» του Negri, το οποίο γράφτηκε το 1968, είναι ένα πρωιμότερο παράδειγμα της προσπάθειας να συνδεθούν οι κατηγορίες του Μαρξ με ζητήματα στρατηγικής και πάλης. Παρόλα αυτά μια υποενότητα του βιβλίου του Cleaver περιλαμβάνει την υπεράσπιση της σημασίας του *Κεφαλαίου* ενάντια στα επιχειρήματα του (ύστερου) Negri ότι, σε σχέση με το επαναστατικό πρόγραμμα της εποχής μας, τα *Grundrisse* είναι πιο σημαντικά από το *Κεφάλαιο*. Στο «Marx beyond Marx»[46] ο Negri ισχυρίζεται ότι το Κεφάλαιο εξυπηρέτησε την υποβάθμιση της κριτικής σε οικονομική θεωρία, ότι η αντικειμενοποίηση των κατηγοριών του *Κεφαλαίου* μπλοκάρει τη δράση της επαναστατικής υποκειμενικότητας. Με άλλα λόγια, υποτάσσει την ανατρεπτική δυνατότητα του προλεταριάτου στο αναδιαρθρωτικό και κατασταλτικό σχέδιο της καπιταλιστικής εξουσίας. Η κριτική του Μαρξ στο σύνολό της δεν είναι «διανοουμενίστικη» αλλά επαναστατική. Γι' αυτό το λόγο τα *Grundrisse*, που τα διατρέχει εξολοκλήρου ένας ανυπέρβλητος ανταγωνισμός, είναι, σύμφωνα με τον Negri, το κείμενο-κλειδί και μπορεί ακόμη να λειτουργήσει ως μια κριτική στα όρια του *Κεφαλαίου*.

[F] «απεργίες ζήλου» (working to rule): οι απεργίες ζήλου ήταν μια «παράδοξη» μορφή αγώνα. Οι εργάτες στην αλυσίδα παραγωγής ακολουθούσαν τις οδηγίες και τις νόρμες της διεύθυνσης σχετικά με την παραγωγή *κατά γράμμα* με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένα σχετικό χάος και η παραγωγή να υστερεί. Αυτό είναι ένα από τα καλύτερα παραδείγματα κατά της υποτιθέμενα «ορθολογικής» οργάνωσης του εργοστασίου.

Το βιβλίο του Cleaver επιχειρηματολογεί ότι ο σωστός τρόπος να διαβαστεί το *Κεφάλαιο* και οι βασικές του κατηγορίες όπως η αξία, είναι «στρατηγικός», από την πλευρά της εργατικής τάξης. Ο Cleaver ισχυρίζεται ότι η απουσία της επαναστατικής υποκειμενικότητας στις σελίδες του *Κεφαλαίου*, οφείλεται στους ανεπαρκείς τρόπους με τους οποίους έχει διαβαστεί το *Κεφάλαιο*, και ότι η λύση είναι να διαβαστεί πολιτικά.

Μπορούμε να συμφωνήσουμε με τον Cleaver ότι, παρά τη δύναμη των *Grundrisse* και τις σημαντικές ενδείξεις ότι το θεωρητικό σχέδιο του Μαρξ ήταν ευρύτερο από το υλικό που εμφανίζεται στο *Κεφάλαιο*[47], παρόλα αυτά το *Κεφάλαιο* παραμένει η καλύτερη παρουσίαση της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας (όπως άλλωστε το αντιλαμβανόταν και ο ίδιος ο Μαρξ). Αλλά αυτό δεν είναι το ίδιο με το να ισχυριζόμαστε ότι μια «πολιτική» ανάγνωση του *Κεφαλαίου* είναι χρήσιμη, ή ακόμη εφικτή. Το επιχείρημα μας είναι ότι η «πολιτική» ανάγνωση του Cleaver τελικά αποτυγχάνει.

5.1 Στόχοι του *Reading Capital Politically*

Το *Reading Capital Politically* εστιάζει στα τρία πρώτα μέρη του πρώτου κεφαλαίου του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*. Εδώ ο Μαρξ δείχνει πως το εμπόρευμα έχει δύο όψεις –αξία χρήσης (ένα προϊόν της συγκεκριμένης χρήσιμης εργασίας που δημιουργεί το συγκεκριμένο εμπόρευμα) και αξία (μια αναπαράσταση της εργασίας που νοείται ως γενική αφηρημένη εργασία). Ο Μαρξ εξετάζει πως η αξία παίρνει διαφορετικές μορφές και από αυτό εξάγει τη λογική αναγκαιότητα του χρήματος ως γενικού ισοδυνάμου. Μαζί με το κεφάλαιο για το χρήμα, αυτά είναι αναμφίβολα κάποια από τα πιο δύσκολα κομμάτια του *Κεφαλαίου*. Ενώ το υπόλοιπο του βιβλίου είναι αρκετά βατό και κατανοητό, το αρχικό αυτό τμήμα συχνά αρκεί για να απογοητεύσει τον αναγνώστη. Γι' αυτό το λόγο πρέπει να αναγνωριστεί η αξία της απόπειρας του Cleaver να προσφέρει ένα κατανοητό σχολιασμό.

Η κεντρική θέση της ανάγνωσης του Cleaver είναι ότι η κατηγορία της αξίας, στις διάφορες μορφές (και όψεις) της, πρέπει να συνδεθεί με τους ταξικούς αγώνες γύρω από τις ανθρώπινες ανάγκες –με το υποκειμενικό– αντί να σχετίζεται απλά με τις αντικειμενικές διεργασίες του κεφαλαίου ως «συστήματος». Με τα λόγια του Cleaver, το να διαβάζει κανείς το *Κεφάλαιο* πολιτικά ισοδυναμεί με το να «δείξει πως η κάθε κατηγορία και σχέση συνδέεται και διασαφηνίζει τη φύση του ταξικού αγώνα και να δείξει τι σημαίνει αυτό για την πολιτική στρατηγική της εργατικής τάξης». Η προσπάθεια του Cleaver να εισάγει το υποκείμενο στη μαρξική θεωρία για την αξία λειτουργεί βραχυκυκλώνοντας τις περισσότερες διαμεσολαβήσεις του Μαρξ, οδηγώντας απευθείας από την εμπορευματική μορφή σε συγκεκριμένους αγώνες. Συνδέει το υλικό του πρώτου τμήματος του *Κεφαλαίου*, εν μέρει με κομμάτια που εμφανίζονται παρακάτω στον ίδιο τόμο σχετικά με τον αγώνα για την εργάσιμη μέρα και την πρωταρχική συσσώρευση, αλλά κυρίως με πιο σύγχρονους αγώνες –γύρω από την ενέργεια και τις τιμές των τροφίμων– με τρόπο που ξεκάθαρα απομακρύνεται από τη μέθοδο του ίδιου του Μαρξ.[48] Αυτό το δικαιολογεί λέγοντας: «στο βαθμό που, για να ερμηνεύσω ορισμένα τμήματα του *Κεφαλαίου*, χρησιμοποιώ υλικό από άλλα κομμάτια του βιβλίου ή από άλλα έργα, το κάνω με στόχο να κατανοήσω το πρώτο κεφάλαιο στα πλαίσια μιας ευρύτερης ανάλυσης και όχι για να καταγράψω την εξέλιξη αυτού που ο Μαρξ σκέφτηκε και έγραψε».

5.2 Στόχοι του *Κεφαλαίου*

Μια ερώτηση που δεν απευθύνει ο Cleaver είναι γιατί ο Μαρξ είπε τόσο λίγα πάνω στους αγώνες, σε ότι αφορά τον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*. Αν είναι όντως τόσο απαραίτητο να διαβάσουμε πολιτικά το *Κεφάλαιο* με τον τρόπο του Cleaver, τότε γιατί δεν μας γλίτωσε από τον κόπο ο Μαρξ και δεν έγραψε από μόνος του το *Κεφάλαιο* πολιτικά; Για να προωθήσει το *Κεφάλαιο* ως όπλο για τους αγώνες μας, ο Cleaver δίνει έμφαση στις στιγμές από-πραγμοποίησης και από-φετιχοποίησης σε σχέση με τις μαρξικές κατηγορίες. Ισχυρίζεται ότι το σχέδιο μιας πολιτικής ανάγνωσης «είναι ακριβώς το ίδιο με το σχέδιο που ακολουθεί ο Μαρξ στη συζήτηση για το φετιχισμό». Έτσι, για τον Cleaver δε χρειάζεται μια «ξεχωριστή ανάλυση του τέταρτου τμήματος του πρώτου κεφαλαίου που πραγματεύεται το φετιχισμό, γατί απλά…ολόκληρο το έργο αποτελεί μια προσπάθεια να δούμε τις κοινωνικές σχέσεις που κρύβονται πίσω από τη φαινομενικότητα της εμπορευματικής μορφής». Ο Cleaver έχει δίκιο ότι το κομμάτι για το φετιχισμό είναι κρίσιμο «για να φτάσουμε στις κοινωνικές σχέσεις». Αλλά τότε γιατί ο Μαρξ επέμεινε σε αυτόν τον τρόπο παρουσίασης παρά την πιθανή δυσκολία που θα αντιμετώπιζε το αναγνωστικό του κοινό, δηλαδή η εργατική τάξη, στην κατανόησή του; Επιπλέον, είναι πραγματικά η πολιτική ανάγνωση του Cleaver ο δρόμος για την κατανόηση αυτού που ο Μαρξ αναλύει ως φετιχισμό του εμπορεύματος;

Μια ενδιαφέρουσα σύγκριση είναι το «Essays on Marx's Theory of Value»[49] του I. Rubin το οποίο ο Cleaver αναφέρει σύντομα και απαξιωτικά, σε μια υποσημείωση[50]. Ενώ ο Cleaver δε σχολιάζει άμεσα το τμήμα του *Κεφαλαίου* για το φετιχισμό, όλο το πρώτο μέρος του βιβλίου του Rubin αφορά ακριβώς αυτό το θέμα. Το βιβλίο του Rubin είναι ιδιαίτερα γόνιμο στη συστηματική κατανόηση ότι ο φετιχισμός του εμπορεύματος και η μαρξική θεωρία της αξίας δεν μπορούν να διαχωριστούν: «η θεωρία του φετιχισμού είναι per se η βάση ολόκληρου του οικονομικού συστήματος του Μαρξ, και ιδιαίτερα της θεωρίας της αξίας.» (Rubin, 1973). Έτσι οι κατηγορίες της αξίας είναι εκφράσεις ενός αντεστραμμένου κόσμου στον οποίο τα προϊόντα κυριαρχούν πάνω στους ίδιους τους παραγωγούς τους, όπου οι άνθρωποι σχετίζονται μέσω πραγμάτων, όπου τα αντικείμενα συμπεριφέρονται ως υποκείμενα και τα υποκείμενα ως αντικείμενα. Από τότε που ο αγγλόφωνος κόσμος ήρθε σε επαφή με το βιβλίο του Rubin μέσω της μετάφρασης του Fredy Perlman, αναπτύχθηκε μια ολόκληρη μαρξιστική σχολή, η οποία, όπως και ο Rubin, επέμενε ότι η θεωρία της αξίας του Μαρξ δεν είναι μια νέο-ρικαρντιανή θεωρία της ενσωματωμένης εργασίας, αλλά μια θεωρία της αφηρημένης κοινωνικής εργασίας.[51] Μια τέτοια ανάλυση φέρνει τον φετιχισμό στο προσκήνιο και δίνει έμφαση στο έργο του Μαρξ ως κριτική της πολιτικής οικονομίας, παρά ως μαρξιστική πολιτική οικονομία.

Αν και ο Rubin φαίνεται να καταλήγει σε παρόμοια συμπεράσματα με τον Cleaver, φτάνει εκεί εξηγώντας και αναλύοντας τις κατηγορίες της αξίας με όρους βασικών διαμεσολαβήσεων όπως οι κοινωνικές σχέσεις, η εργασία και ο φετιχισμός του εμπορεύματος, αντί μιας ευθέως πολιτικής ανάγνωσης, όπως προτείνει ο Cleaver.

Επιπλέον, η περίπτωση του Rubin αμφισβητεί το σχήμα που αναπτύσσει ο Cleaver στην εισαγωγή του, το οποίο και συνοψίζεται στον παρακάτω πίνακα:

	Ιδεολογικές Αναγνώσεις	**Στρατηγικές Αναγνώσεις**
Αναγνώσεις Πολιτικής Οικονομίας	Από την οπτική του κεφαλαίου	Από την οπτική του κεφαλαίου
Φιλοσοφικές Αναγνώσεις	Από την οπτική του κεφαλαίου	Κενό
Πολιτικές Αναγνώσεις	Κενό	Από την οπτική της εργατικής τάξης

Προσεγγίσεις στην ανάγνωση του Μαρξ (Cleaver)

Ο Cleaver ορίζει το κάτω δεξιά πλαίσιο του πίνακα ως:

«τη στρατηγική ανάγνωση του Μαρξ η οποία και γίνεται από την οπτική της εργατικής τάξης. Είναι μια ανάγνωση η οποία συνειδητά ενδιαφέρεται να συσχετίσει το περιεχόμενο κάθε θεωρητικής έννοιας με την άμεση ανάπτυξη του κοινωνικού ανταγωνισμού. Αυτή η ανάγνωση αποφεύγει απομονωμένες ερμηνείες και αφηρημένες θεωρητικοποιήσεις, προκειμένου να συλλάβει τις έννοιες μόνο μέσα στην ολότητα του αγώνα. Κατά τη γνώμη μου, αυτή είναι η μόνη ανάγνωση του Μαρξ για την οποία μπορεί να ειπωθεί ότι γίνεται από ταξική σκοπιά, γιατί είναι η μόνη που μιλάει για τις ανάγκες της τάξης να οργανώσει τη δύναμη και τη στρατηγική της».

Αν και το σταλινικό καθεστώς αναγνώρισε την πολιτική σημασία της «αφηρημένης επιχειρηματολογίας» του Rubin[52], το βιβλίο δεν πληρεί τα «πολιτικά» κριτήρια του Cleaver. Από την άλλη το βιβλίο του Rubin δεν αντιπροσωπεύει μια φιλοσοφική ή οικονομική ανάγνωση. Ένας από τους λόγους για τους οποίους θεωρούμε τη δουλειά του Rubin γόνιμη, είναι γιατί υπερβαίνει τέτοιους διαχωρισμούς. Εμπνευσμένος από το επαναστατικό κύμα της δεκαετίας του 10 και του 20, ο Rubin –το ίδιο ισχύει και για άλλους συγγραφείς αυτής της περιόδου όπως ο Lukacs και ο Korsch– κατόρθωσε να πάει πέρα από το μαρξισμό της Δεύτερης Διεθνούς και να κατανοήσει το *Κεφάλαιο* ως μια κριτική της πολιτικής οικονομίας, χωρίς όμως να υπαναχωρήσει στην καθαρή φιλοσοφία όπως η Σχολή της Φρανκφούρτης.

Το τέταρτο μέρος του πρώτου κεφαλαίου του Κεφαλαίου, «ο Φετιχισμός του Εμπορεύματος και το μυστικό του» έχει μεγάλη σημασία, γιατί σε αυτό ο Μαρξ δείχνει πως οι μορφές της αξίας είναι έκφραση της πραγμοποίησης, και γι 'αυτό στην άμεση εμπειρία παρουσιάζονται φετιχοποιημένες. Η

προσέγγιση του Rubin είναι κομβική στην κατανόηση ότι η θεωρία της αξίας και ο φετιχισμός δεν μπορούν να διαχωριστούν. Προσπαθώντας να απλουστεύσει την διαδικασία, ο Cleaver περνάει άμεσα από την αξία στην αποφετιχοποιημένη πλευρά της ταξικής πάλης, κάνοντας έτσι θεωρητικά άλματα. Το επιχείρημα μας είναι ότι αναλυτικά, είναι απαραίτητο να εξηγήσεις την πραγμοποίηση πριν εξετάσεις την άρνησή της. Με άλλα λόγια, για να συνδεθεί η θεωρία της αξίας με τους αγώνες στους οποίους αναφέρεται ο Cleaver, πρέπει να αναπτυχθεί προηγουμένως μια σειρά διαμεσολαβήσεων[53], όπως οι κατηγορίες της απόλυτης και σχετικής υπεραξίας, του σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου, τη σχέση μεταξύ τιμής και αξίας (οι οποίες εισάγονται από το Μαρξ στη συνέχεια του Πρώτου Τόμου), την κυκλοφορία (που αναπτύσσεται στο Δεύτερο Τόμο), καθώς και τις διανεμητικές μορφές της υπεραξίας-κέρδους, ενοικίων και μισθών (που αναλύονται στον Τρίτο Τόμο). Ο Πρώτος Τόμος αφορά το κεφάλαιο εν γένει, παρουσιάζοντας συγκεκριμένα παραδείγματα καπιταλιστικών επιχειρήσεων, που θα χρησιμεύσουν αργότερα ως αναλυτικό όχημα για να εξαχθούν πιο σύνθετες κατηγορίες.

Για μας είναι ουσιώδες να κατανοήσουμε τι προσπαθούσε να κάνει ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*. Αν και γενικός στόχος του Μαρξ ήταν «ο καπιταλισμός και η ανατροπή του», θεώρησε απαραίτητο να δείξει πρώτα τι ήταν ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής και πως λειτουργούσε. Αυτό τον οδήγησε μεθοδολογικά να αγνοήσει αρχικά την ταξική υποκειμενικότητα, προκειμένου να συλλάβει τη λογική του κεφαλαίου ως ένα αντικειμενικό και θετικιστικό σύστημα οικονομικών νόμων, που είναι προφανώς ανεξάρτητο από την ανθρώπινη βούληση και πρόθεση[54]. Ο αντικειμενικός μαρξισμός θεώρησε αυτή τη «μεθοδολογική αδιαφορία» για το υποκείμενο ως απόλυτη. Αυτό που κάνει ο Cleaver μπορεί να ειδωθεί ως η προσπάθεια να σπάσει αυτή τη «μεθοδολογική αδιαφορία» και να επανεισάγει το υποκείμενο στους κοινωνικούς αγώνες. Αλλά επειδή δεν εξηγεί επαρκώς τον περιθωριακό ρόλο της ταξικής πάλης στις σελίδες του *Κεφαλαίου*, αυτό που κάνει δίνει την εντύπωση συνολικής διαφωνίας με τη μαρξική επιχειρηματολογία..

Εν ολίγοις, στην κατανοητή αναζήτηση του για το υλικό και το άμεσο, ο Cleaver εγκαταλείπει το αναλυτικό βάθος που χρειάζεται για να συνδεθεί το *Κεφάλαιο* με τον ανταγωνισμό. Αν και συμφωνούμε ότι το *Κεφάλαιο* πρέπει να κατανοηθεί ως όπλο στον ταξικό πόλεμο, δεν πιστεύουμε ότι ο μόνος τρόπος για να γίνει αυτό είναι μέσα από την εργαλειακή ανάγνωση του Cleaver

6. Που το πάει η αυτονομία;

6.1 Ο Negri και η απόρριψη του παγκόσμιου επαναστατικού υποκειμένου

Η συνεχιζόμενη επιρροή του εργατισμού και της αυτονομίας σήμερα φαίνεται σε αρκετά πρόσφατα κινήματα με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τους Ya Basta! στην Ιταλία, οι οποίοι βασίστηκαν σε ορισμένες από τις ιδέες του Negri. Αλλά και ο ίδιος ο Negri έχει προκαλέσει αρκετές συζητήσεις με το πρόσφατο έργο του. Η *Αυτοκρατορία*, βιβλίο που έγραψε μαζί με τον Michael Hardt [55], φαίνεται να έχει πλατιά επιρροή, από αγωνιστές του κινήματος της αντιπαγκοσμιοποίησης μέχρι ακαδημαϊκούς και συμβούλους του Νέου Εργατικού Κόμματος.[56] Αν και ορισμένες από τις ιδέες του Negri ήταν αντιφατικές όσο ακόμη ήταν ενεργό μέλος του χώρου της αυτονομίας, από τη στιγμή που έκοψε τους δεσμούς του με το κίνημα οι απόψεις του έπαψαν να χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής. Ουσιαστικά οι απόψεις του διαπνέονται από έντονο ακαδημαϊσμό με σαφώς ρεφορμιστικό προσανατολισμό [57]. Η αποσύνδεση της παραγωγής θεωρίας από το κίνημα, συνέπεια του κύματος μαζικής καταστολής και συλλήψεων μετά το 1979, σηματοδότησε ως ένα βαθμό και την έναρξη μιας διαμάχης σχετικά την κληρονομιά του κινήματος. Περιοδικά, όπως τα *Zerowork* και *Midnight Notes*, και θεωρητικοί από τον αγγλοσαξωνικό χώρο (μέσα στους οποίους συγκαταλέγεται και ο Harry Cleaver) συνέχισαν στην παράδοση του «αυτόνομου μαρξισμού». Δίνοντας έμφαση στη σημασία της θεωρίας της αξίας (αν και με αρκετά διφορούμενα σημεία, όπως είδαμε), διαχώρισαν τη θέση τους από τον ύστερο Νέγκρι, ο οποίος ενσωμάτωσε στοιχεία τόσο από το μεταστρουκτουραλισμό όσο και από τον (προγενέστερο του Χέγκελ) Σπινόζα.

Παρά τις αμέτρητες αντιφάσεις, μπορούμε να ανιχνεύσουμε μια συνέχεια μεταξύ πρώιμου και ύστερου Negri με ενδιάμεσο σταθμό την *Αυτονομία*. Για παράδειγμα, οι πρόσφατες απόψεις του για το εγγυημένο εισόδημα, αίτημα και άλλων ρεφορμιστών, προέρχονται από το αίτημα του «πολιτικού μισθού» που είχε πρωτοδιατυπώσει ο ριζοσπάστης Negri της *Potere Operaio*. Είναι σημαντικό να

σημειώσουμε, ότι σε σχέση με το παλιότερο έργο του, στο οποίο μπορεί να βρει κανείς χρήσιμες και πολύτιμες απόψεις, ο ύστερος Negri φαίνεται να ταυτίζεται με τους Foucault, Deleuze και Guattari, τόσο με το να δικαιώνει τις αποσπασματικές μορφές αντίστασης όσο και με το να αρνείται την ανάγκη σύγκρουσης με το κράτος.

Η *Αυτοκρατορία* περιέχει έναν πλήθος επιχειρημάτων και απόψεων τις οποίες θεωρούμε προβληματικές, αν όχι αντεπαναστατικές. Για παράδειγμα, η απομάκρυνση από τη θεωρία της αξίας, η κεντρικότητα της άυλης εργασίας, το αίτημα για «πραγματική δημοκρατία» και πολιτικές προτάσεις του τύπου «παγκόσμια υπηκοότητα». Αυτό που μάλλον κίνησε το ενδιαφέρον των περισσότερων φαίνεται να είναι η ίδια η θέση για την «αυτοκρατορία» - η ανάδυση δηλαδή ενός ενοποιημένου παγκόσμιου καπιταλισμού – η οποία φαινόταν να προσφέρει μια διέξοδο από τις ορθόδοξες θεωρίες περί ιμπεριαλισμού. Με τον πόλεμο στο Αφγανιστάν, όμως, η έννοια του ιμπεριαλισμού έχει επανέλθει στο πολιτικό προσκήνιο [58]. Αυτό που τελικά μένει, ως η «νεγκριανή» πρόσληψη της Αυτονομίας, δεν είναι παρά η γιορτή του διαχωρισμού [celebration of fragmentation]. Η απομάκρυνση του Negri από την έννοια του προλεταριάτου (και η αντικατάσταση του από το πλήθος), ως του παγκόσμιου επαναστατικού υποκειμένου, σημαίνει την εγκατάλειψη της παγκόσμιας επανάστασης. Κάποιος θα μπορούσε να πει ότι το έργο του Negri εκφράζει την βαθιά αίσθηση ήττας και απογοήτευσης που κυριάρχησε μετά την αποτυχία του κινήματος του ΄77.

6.2 Η ιστορία ως ιδεολογία

Τα βιβλία των Wright και Cleaver αντιπροσωπεύουν και δύο διαφορετικούς τρόπους να αντιλαμβάνεσαι άρα και να γράφεις την ιστορία. Το βιβλίο του Wright αποτελεί την εξιστόρηση ενός κινήματος. Αλλά είναι μια εξιστόρηση κριτική, και μάλιστα από κομμουνιστική οπτική. Γι' αυτό το συνιστούμε ως ανεκτίμητο εργαλείο για την κατανόηση της εξέλιξης, της συνεισφοράς, και των συγκρούσεων εντός του *Εργατισμού* και της *Αυτονομίας* στο ιστορικό πλαίσιο της Ιταλίας στις δεκαετίες 50, 60, 70.

Σε αντίθεση με τον Wright, η άποψη του Cleaver για την παράδοση της *Αυτονομίας* είναι πολύ πιο μεροληπτική. Αντί να εστιάζει όπως ο Wright σε μια συγκεκριμένη ιστορικά περίοδο, ο Cleaver διαλέγει ένα πλήθος διαφορετικών μεταξύ τους κινημάτων και θεωρητικών, φθάνοντας χρονικά μέχρι τους C.L.R. James και Raya Dunayevskaya[G], τα οποία στη συνέχεια παρουσιάζει ως αντιπρόσωπους αυτού που ο ίδιος ονομάζει αυτόνομος μαρξισμός. Και εδώ, η ιστοριογραφία του Cleaver είναι γνήσιος απόγονος της εργατίστικης ιστοριογραφίας, η οποία πηγαίνοντας πίσω στο παρελθόν «έβλεπε» τον εργάτη μάζα σε κινήματα και οργανώσεις όπως οι Wobblies και το εργατικό κίνημα στη Γερμανία του 20.

Υπό μία έννοια, δεν υπάρχει τίποτα το προβληματικό στην προσπάθεια του Cleaver να οριοθετήσει ή να συγκροτήσει αναδρομικά μια παράδοση με βάση τους επαναστατικούς τρόπους ανάγνωσης και χρήσης του Μαρξ. Και όντως, για πολλές από τις ομάδες και τους θεωρητικούς που συγκαταλέγει στον «αυτόνομο μαρξισμό» (τόσο στο *Reading 'Capital' Politically* όσο και στα μαθήματα που παραδίδει στο πανεπιστήμιο πάνω στον αυτόνομο μαρξισμό [59]) αναγνωρίζουμε την πολύτιμη συνεισφορά τους όσο και την επιρροή που άσκησαν και σε εμάς τους ίδιους.

Παρόλα αυτά, υπάρχουν τα εξής δύο προβλήματα. Πρώτον, η υπαγωγή τόσο διαφορετικών κινημάτων και θεωρητικών κάτω από την ταμπέλα «αυτόνομος μαρξισμός» ενέχει τον κίνδυνο της υπέρ του δέοντος ομογενοποίησης και της παραμέλησης των διαφορών που μπορεί να έχουν μεταξύ τους – αυτή η ομογενοποιητική πρακτική του Cleaver στο ζήτημα της ιστοριογραφίας μοιάζει τόσο με την «αυτόνομη» ταξική ανάλυση του ιδίου όσο και με τις αντιλήψεις των εργατιστών για τον εργάτη μάζα κοκ.

Δεύτερον, είναι χρήσιμο και αποκαλυπτικό να σκεφτούμε ποιες τάσεις ή ρεύματα αποκλείονται από την αντίληψη του Cleaver για τον αυτόνομο μαρξισμό. Με ποιο τρόπο βρίσκονται αυτές οι αποκλεισμένες τάσεις σε σύγκρουση με το υπόλοιπα συστατικά του αυτόνομου μαρξισμού; Ποιες αντιφάσεις κρύβονται κάτω από τον όρο «αυτόνομος» μαρξισμός»;

[G] C.L.R. James και Raya Dunayevskaya: μέλη του αντίστοιχου ΣΕΚ των ΗΠΑ και κύριοι εκπρόσωποι της τάσης Johnson – Forest, η οποία διαχωρίστηκε από το κόμμα μέσα στη δεκαετία του ΄40.

Από τις σημαντικότερες ελλείψεις που θεωρούμε ότι έχει το *Reading 'Capital' Politically* είναι η παράληψη ομάδων όπως η Καταστασιακή Διεθνής,[60] η ιταλική αριστερά και όσοι επηρεάστηκαν από αυτή όπως οι Barrot/Dauvé και ο Camatte. Θα μπορούσαμε μάλιστα να πούμε ότι η προσπάθεια να οριστεί ο «αυτόνομος μαρξισμός» ανήκει στο χώρο της ιδεολογίας, αφού δίνει υπερβολική έμφαση στις «παρόμοιες» ιδέες ενώ αποσιωπά άλλες (συγκαλύπτοντας τα όρια και τις ανεπάρκειες των «καλών» θεωρητικών και κινημάτων και αποσιωπώντας όσους και όσα δεν ταιριάζουν με το ιδεολογικό σχήμα). Αυτό βέβαια δεν είναι κάτι ασυνήθιστο ή παράξενο. Η αντεπίθεση του κεφαλαίου, που έφθασε στο αποκορύφωμα της με την ήττα του κινήματος του 77, έθεσε τέρμα στις προσδοκίες και τις ελπίδες για μαζικό επαναστατικό κοινωνικό μετασχηματισμό. Αυτό φαίνεται και από τις προσωπικές πορείες πολλών από αυτούς που ανήκαν στο χώρο της Αυτονομίας: οι περισσότεροι κατέληξαν είτε στο ΚΚΙ είτε στις ένοπλες ομάδες. Αντίστοιχα, η μετατροπή των αντιλήψεων και των απόψεων, που γεννήθηκαν από τον Εργατισμό και την Αυτονομία, σε «αυτόνομο μαρξισμό» μπορεί να ερμηνευθεί ως αντανάκλαση της ήττας του κινήματος που γέννησε αυτές τις ιδέες. Η ιδεολογία είναι το πάγωμα της θεωρίας. Και η θεωρία παγώνει όταν σταματάει η πράξη πάνω στην οποία βασίζεται. Ο «αυτόνομος μαρξισμός» φαίνεται να είναι μη δογματικός και δυναμικός εξαιτίας της έμφασης που δίνει στις συγκεκριμένες ανάγκες και στην ποικιλομορφία των αγώνων. Αλλά αυτή ακριβώς η βασική αρχή της ανοικτότητας απέναντι στους νέους αγώνες γίνεται ιδεολογική από τη στιγμή που οι αγώνες αυτοί υποχωρούν.

Έτσι, η αποσιώπηση των ορίων αυτών των ρευμάτων τα οποία ο Cleaver εγκρίνει, ή ακόμη τονίζει ως παραδείγματα αυτόνομων αγώνων (π.χ. ο Μισθός για την Οικιακή Εργασία),[61]πηγαίνει χέρι- χέρι με τον αποκλεισμό των ρευμάτων που θα συνεισέφεραν στην κριτική του «αυτόνομου μαρξισμού». Κάθε ριζοσπαστική τάση οφείλει να εμπεριέχει την αυτοκριτική αν θέλει να υπερβεί τον εαυτό της, όπως αντίστοιχα η αυτοαπελευθέρωση του προλεταριάτου θα περάσει μέσα από την αυτοκατάργηση του. Η κατασκευή του πράγματος που ο Cleaver ονομάζει «αυτόνομο μαρξισμό» είναι ξεκάθαρα ιδεολογική κι αυτό τόσο με την έννοια ότι είναι μερική όσο και με την έννοια ότι κλείνει το δρόμο προς οποιαδήποτε αυτοκριτική.

6.3 Προς μια κριτική αποτίμηση της συνεισφοράς του εργατισμού

Αν και το βιβλίο του Cleaver, και ιδιαίτερα η εισαγωγή του, μας επηρέασε σημαντικά στο παρελθόν, τώρα θα λέγαμε ότι το βιβλίο του Wright είναι προτιμότερο από το *Reading 'Capital' Politically* για την κατανόηση του εργατισμού και των συνεισφορών του. Ο Wright τελειώνει το βιβλίο του ως εξής: «Ανοίγοντας το δρόμο για την κατανόηση της συμπεριφοράς της εργατικής τάξης μέσα και ενάντια στο κεφάλαιο, για να αποσυντεθεί στη συνέχεια, η παράδοση του εργατισμού κληροδότησε σε άλλους το καθήκον να ερμηνεύσουν τον πλούτο που κρύβεται εντός της». Όσον αφορά την ανάλυση της ταξικής πάλης, ο εργατισμός υποσχέθηκε πολλά αλλά κατάφερε λίγα. Ολόκληρο το ρεύμα, διαιρεμένο όλο και περισσότερο σε διαφορετικά στρατόπεδα ή τάσεις, κατέρρευσε τελικά στα τέλη του 70. Ενώ η μία τάση μπορεί να είχε πιο ελευθεριακή θεματολογία, ασχολούμενη με ζητήματα όπως η αυτονομία, η προσωπική ανάπτυξη και ο υποκειμενικός καθορισμός της ταξικής ταυτότητας, η άλλη τάση είχε στραφεί σε ζητήματα όπως το «ένοπλο κόμμα» και το εφικτό του εμφύλιου πολέμου. Και οι δύο αυτές τάσεις εγκατέλειψαν την παραδοσιακή οπτική του εργατισμού για τη σχέση μεταξύ τεχνικής και πολιτικής ταξικής σύνθεσης – με άλλα λόγια, τη σχέση μεταξύ της υλικής δομής της τάξης εντός της παραγωγικής διαδικασίας και της συμπεριφοράς της ως υποκειμένου αυτόνομου τόσο από το εργατικό κίνημα όσο και από το κεφάλαιο.

Τελικά, όμως, ποια είναι τα στοιχεία αυτής της παράδοσης που μπορούν να μας φανούν χρήσιμα σήμερα; Η «πολύπλοκη διαλεκτική αποσύνθεσης και ανασύνθεσης» της τάξης, που πρωτοδιατυπώθηκε από τον Tronti και άλλους, ήταν μια σημαντική ρήξη με την παραδοσιακή αριστερή ερμηνεία της ταξικής πάλης. Οι εργατιστές έθεσαν τις σωστές ερωτήσεις: Με βάση ποιους υλικούς καθορισμούς θα πρέπει να κατανοηθεί η συμπεριφορά της εργατικής τάξης ως (επαναστατικού) υποκειμένου; Αν και τέθηκαν λοιπόν, οι σωστές ερωτήσεις, οι απαντήσεις που έδωσαν οι εργατιστές δεν ήταν πάντα και οι πιο ικανοποιητικές – συχνά η τάση εύκολα μεταβαλλόταν σε κυρίαρχο φαινόμενο. Οι πρώιμοι εργατιστές ορθά κατηγορήθηκαν για την προσκόλληση τους στον εργάτη–μάζα, δηλαδή την απροθυμία τους να αναγνωρίσουν και την ταξική πάλη εκτός του εργοστασίου, όπως επίσης και για το γεγονός ότι θεωρούσαν το μισθό ως το προνομιακότερο πεδίο αγώνα. Από την άλλη, η *Αυτονομία*, που τους διαδέχτηκε, θα μπορούσε να κατηγορηθεί για τον αντίστροφο λόγο, για το γεγονός δηλαδή ότι εγκατέλειψε τον εργάτη-μάζα.

Το βιβλίο του Wright εστιάζει στην έννοια της ταξικής σύνθεσης, την πιο ξεχωριστή συνεισφορά του εργατισμού. Η σημασία της έννοιας της ταξικής σύνθεσης έγκειτο στο γεγονός ότι προσπαθούσε να εκφράσει ότι η εργατική τάξη είναι ένα ενεργό υποκείμενο, πηγαίνοντας πέρα από τη θεωρητική φτώχεια του αντικειμενικού μαρξισμού, ο οποίος ουσιαστικά θεωρούσε την εργατική τάξη παθητική και εξαρτημένη. Η έννοια αυτή γεννήθηκε από την εμπειρία των αυτόνομων αγώνων σε μια περίοδο που η εργατική τάξη βρισκόταν σε επίθεση, αλλά φαίνεται ανεπαρκής αν εφαρμοστεί σε περιόδους κρίσης και υποχώρησης της τάξης. Σε ποιο βαθμό υπήρξε πολιτική ανασύνθεση της τάξης μετά την ήττα του εργάτη μάζα; Ποιο υποκείμενο πήρε τη θέση του; Ο «κοινωνικός εργάτης» των αγώνων αυτομείωσης της δεκαετίας του 70; Ή το φοιτητικό κίνημα και το κίνημα των ανέργων του 77; Οπωσδήποτε, ένα πλήθος αγώνων έκανε την εμφάνιση του στο κοινωνικό επίπεδο. Αλλά σε ποιο βαθμό συνδέθηκαν αυτοί οι αγώνες, κατά πόσο οι νέες υποκειμενικότητες συγκρότησαν μια νέα ταξική ενότητα; Η πολιτική ανασύνθεση της τάξης θα σήμαινε το σχηματισμό ενός προλεταριακού κινήματος με συνείδηση του εαυτού του. Ο διασκορπισμός των εργατών (*operaio disseminato*[H]), και η μετατόπιση των αγώνων στο ευρύτερο κοινωνικό πεδίο καθιστούν πιο δύσκολη την ανάδυση ενός τέτοιου κινήματος. Κι αυτό εξαιτίας της ρευστότητας των καταστάσεων και της πολλαπλότητας των αγώνων. Αντίθετα, κάποιοι από το χώρο της Αυτονομίας θεώρησαν ότι αυτοί οι ίδιοι παράγοντες δημιουργούσαν τις δυνατότητες για ταχεία εξάπλωση των αγώνων σε όλους τους τομείς της τάξης. Αλλά, ενώ κατά τη διάρκεια του 70 έγιναν πολλοί αγώνες που είχαν ως κυρίαρχα χαρακτηριστικά την άρνηση εργασίας και την απελευθέρωση των αναγκών (κύκλοι νεανικού προλεταριάτου, εξεγέρσεις, προλεταριακά ψώνια, καταλήψεις, οργανωμένες αυτομειώσεις στα ενοίκια κτλ), οι αγώνες αυτοί δεν μετασχηματίστηκαν σε πολιτικό κίνημα γύρω από το μισθό (ή αλλιώς γύρω από το εγγυημένο κοινωνικό εισόδημα) όπως θεωρούσε ο Νέγκρι – ή πολύ περισσότερο σε συνεκτικό ταξικό κίνημα ικανό να ανατρέψει τις καπιταλιστικές σχέσεις.

Αν αυτό το κείμενο έχει αφιερώσει τόσο πολύ χώρο για τα ζητήματα του *Εργατισμού* και της *Αυτονομίας*, οφείλεται στην ιστορική σημασία αυτού του ρεύματος. Σήμερα, αντιλήψεις όπως η μη ουδετερότητα των μηχανών και του τρόπου οργάνωσης της παραγωγής, η επικέντρωση στις άμεσες ανάγκες (παρά σε ένα διαχωρισμένο «πολιτικό») και η αναγνώριση της αντικαπιταλιστικής φύσης και των εκτός- των- χώρων- εργασίας- αγώνων χαρακτηρίζουν πολλούς αντικαπιταλιστικούς κύκλους, πολλοί εκ των οποίων δεν αυτοπροσδιορίζονται ως μαρξιστές. Οι εργατιστές ήταν ανάμεσα στους πρώτους που θεωρητικοποίησαν αυτά τα ζητήματα. Το γεγονός ότι ο εργατισμός έχει επηρεάσει σε τόσο μεγάλο βαθμό τόσους πολλούς ριζοσπάστες όλα αυτά τα χρόνια (έχοντας υποστεί και άλλες τόσες διαστρεβλώσεις από τους ανανεωτές του) είναι ένας δείκτης της σημασίας του για την άρθρωση ενός σχεδίου άρνησης της καπιταλιστικής σχέσης.

---

[1] http://lists.village.virginia.edu/~spoons/aut_html/

[2] Η κινητοποίηση για τη J18 προσπαθούσε να συνδέσει τους αυτόνομους αγώνες των «οικολόγων, εργατών, ανέργων, ιθαγενών, συνδικαλιστών, αγροτών, δικτύων γυναικών, ακτημόνων, φοιτητών, ειρηνιστών και πολλών άλλων». Βλ http://bak.spc.org/j18/site/english.html

[3] Στην πολιτική συζήτηση στο Ηνωμένο Βασίλειο, ο όρος «εργατισμός» είναι ένας υποτιμητικός χαρακτηρισμός για προσεγγίσεις με τις οποίες διαφωνούμε, διότι φετιχοποιούν τη σημασία των αγώνων στους εργασιακούς χώρους (και απορρίπτουν εκείνους έξω από αυτούς). Ο ιταλικός *Εργατισμός (operaismo)*, από την άλλη μεριά, αναφέρεται στη αντιστροφή της οπτικής γωνίας από τη λειτουργία του κεφαλαίου σε αυτή της εργατικής τάξης: «Και εμείς δουλέψαμε με μια αντίληψη που τοποθετεί την καπιταλιστική ανάπτυξη πρώτη και τους εργάτες δεύτερους. Αυτό είναι λάθος. Και τώρα πρέπει να καταπιαστούμε με το πρόβλημα από τη ρίζα του, να αντιστρέψουμε την πολικότητα και να ξεκινήσουμε από την αρχή και η αρχή είναι ο ταξικός αγώνας της εργατικής τάξης. Στο επίπεδο του κοινωνικά ανεπτυγμένου κεφαλαίου, η καπιταλιστική ανάπτυξη *υπάγεται* στους εργατικούς αγώνες, τους ακολουθεί, αυτοί καθορίζουν το ρυθμό με τον οποίο πρέπει να συντονιστούν οι πολιτικοί μηχανισμοί της αναπαραγωγής του κεφαλαίου.» (M.Tronti, 1964, «Ο Λένιν στην Αγγλία»). Ενώ η ιταλική χρήση του όρου είναι σαφέστατα θετική και όχι αρνητική, όπως θα δούμε, ένας από τους περιορισμούς (κάποιων εκδοχών) του ιταλικού εργατισμού ήταν

[4] «Οι νέες «τεχνικές υποδομές» που προοδευτικά εφαρμόστηκαν στην παραγωγή παρέχουν στον καπιταλισμό νέες δυνατότητες για την παγίωση της εξουσίας του… Για τον ίδιο λόγο, η ανατροπή του συστήματος από την εργατική τάξη είναι η άρνηση ολόκληρου της οργάνωσης με την οποία η καπιταλιστική ανάπτυξη εκφράζεται –

[H] *operaio disseminato*: διάχυτος εργάτης

και πρώτα και κύρια της τεχνολογίας με την οποία συνδέεται η παραγωγικότητα.» R. Panzieri, 'The Capitalist Use of Machinery: Marx versus the Objectivists'

[5] «Στο υψηλότερο επίπεδο της *καπιταλιστικής ανάπτυξης*, η κοινωνική σχέση γίνεται μια *στιγμή* της σχέσης παραγωγής, το σύνολο της κοινωνίας γίνεται μια *άρθρωση* της παραγωγής. Με άλλα λόγια, ολόκληρη η κοινωνία υπάρχει ως μια λειτουργία του εργοστασίου και το εργοστάσιο επεκτείνει την αποκλειστική κυριαρχία του στο σύνολο της κοινωνίας. Είναι σε αυτήν τη βάση που η μηχανή του κράτους τείνει όλο και περισσότερο να γίνει ένα με τη φιγούρα του *συλλογικού καπιταλιστή*.» M. Tronti, *Operai e Capitale*.

[6] S. Bologna (1977),'The Tribe of Moles'.

[7] A. Negri (1973). 'Partito Operaio Contro il Lavoro'.

[8]Βλ Negri (1982) 'Archaeology and Project: The Mass Worker and the Social Worker'

[9] Βλ 'Decadence: The Theory of Decline or the Decline of Theory? Part II', *Aufheben* 3 (Καλοκαίρι 1994).

[10]Μια αντίθετη μαρξική απάντηση στο «πρόβλημα» της ταξικής βάσης της επανάστασης, όπως προτείνεται από το Moishe Postone στο *Time, Labor and Social Domination* και την ομάδα Krisis, είναι να διατηρήσουμε τη δουλειά του Μαρξ ως κριτική της εμπορευματικής κοινωνίας και της αξίας, αλλά να την αποδεσμεύσουμε από την τάξη.

[11] P. Linebaugh, *The London Hanged*, 1991.

[12]Ο Negri εισήγαγε τον όρο «αυτοαξιοποίηση» για αυτήν τη διαδικασία αυτόνομης αυτοανάπτυξης. Βλ. *Marx Beyond Marx: Lessons on the 'Grundrisse'.* Η ενδιαφέρουσα καινοτομία αυτής της έννοιας βρίσκεται στη θεώρηση της εργατικής τάξης ως ενεργού υποκειμένου - και όχι ως ενός μηχανισμού για την παραγωγή αξίας σύμφωνα με τις ανάγκες του κεφαλαίου - του οποίου μάλιστα η στρατηγική είναι να πάρει ότι χρειάζεται. Παρόλα αυτά, στο Μαρξ, η έννοια της «αξιοποίησης» αναφέρεται στη λειτουργία του ίδιου του κεφαλαίου και πιο συγκεκριμένα, στη χρήση από μεριάς του της δραστηριότητάς μας, που δεν είναι παρά η αλλοτριωμένη μας εργασία, για να διευρύνει την αξία. Μοιάζει λοιπόν εντελώς παράξενο να χρησιμοποιεί κανείς αυτήν την έννοια για να αναφερθεί στη δράση μας ενάντια στο κεφάλαιο, εκτός κι αν αυτή η δράση είναι με κάποιο τρόπο αλλοτριωμένη και αυτή. Στον πρόλογο της δεύτερης έκδοσης του *Reading 'Capital' Politically,* ο Cleaver παραδέχεται ότι η συγκεκριμένη έννοια είναι προβληματική (πράγμα που κάνει επίσης στη συνέντευξή του με το Massimo de Angelis στο *Vis-ŭ-Vis* , 1993). Παρόλα αυτά, συνεχίζει να τη χρησιμοποιεί για να εξηγήσει ότι όντας ενάντια στον καπιταλισμό, οι αυτόνομοι αγώνες είναι επίσης «μια μεγάλη ποικιλία νέων τρόπων να υπάρχεις». Βλ επίσης το κείμενό του 'The Inversion of Class Perspective in Marxian Theory: From Valorization to Self-valorization' στο W. Bonefeld, R. Gunn & K. Ψυχοπαίδης eds., *Open Marxism: Volume II: Theory and Practice.*

[13] Αυτή την ιδέα διαπραγματεύεται καλά το 'Marianne Duchamp talks to Tursan Polat about Class': «Αρχικά, υπάρχουν διαφορές και όχι μόνο διαφορές, αλλά αντιθέσεις πρώτης τάξης, ανάμεσα στην κοινωνιολογική αντίληψη των *κοινωνικοοικονομικών* κατηγοριών από τη μια μεριά και στην εγελο-κομμουνιστική αντίληψη της *κοινωνικής τάξης* από την άλλη. Όσον αφορά την κοινωνιολογική αντίληψη, οι κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες, που περιλαμβάνουν την «τάξη», αλλά και ένα ανεξάντλητο αριθμό συστατικών υποστρωμάτων ορίζονται: 1) εκκινώντας από το συγκεκριμένο, δηλαδή με το άτομο και με τρόπο αναλυτικό/επαγωγικό 2) ως διιστορικά σύνολα από ανθρώπους που τους χαρακτηρίζουν κοινά στοιχεία όπως η ιδιοκτησία, το εισόδημα ή ακόμη και ο πολιτισμός 3) ως στατική και φυσιολογική παρουσία εντός κάθε κοινωνίας, δηλαδή βιολογικά. Αντίθετα, στην εγελο-κομμουνιστική παράδοση, οι κοινωνικές τάξεις ορίζονται: 1) εκκινώντας από το συνολικό, δηλαδή με την κοινωνική δομή και με τρόπο συνθετικό/παραγωγικό 2) ως ενεργοί φορείς των αμοιβαία αντιτιθέμενων ιστορικά συμφερόντων σύμφυτων με την κοινωνική δομή 3) από μια σκοπιά που στοχεύει στην κατάργηση του κράτους και της οικονομίας.»

[14] Βλ *Dole Autonomy versus the Re-imposition of Work: Analysis of the Current Tendency to Workfare in the UK* (προσβάσιμο στο website τους), 'Unemployed Recalcitrance and Welfare Restructuring in the UK Today' στο *Stop the Clock! Critiques of the New Social Workhouse* και 'Re-imposition of Work in Britain and the "Social Europe"', *Aufheben* 8 (Φθινόπωρο 1999).

[15] Κεφάλαιο 1ος τόμος.

[16] Για παράδειγμα, τη δεκαετία του 30, το Κομμουνιστικό Κόμμα (CPGB), το οποίο στα χαρτιά έλεγχε το Εθνικό Κίνημα Ανέργων (NUWM), έβλεπε το ρόλο του NUWM περιορισμένο στο να αποτελεί την ουρά των απεργιών των βιομηχανικών εργατών. Οι ηγέτες του NUWM, παρά τη συμμετοχή τους στο CPGB, διεκδικούσαν για το

NUWM τη δυνατότητα να δρα από μόνο του. Βλ Wal Hannington, *Unemployed Struggles 1919-1936: My Life and Struggles Amongst the Unemployed.*

[17]Οι αγώνες των μαύρων της Αμερικής ενέπνευσαν τους Ιταλούς εργατιστές: «Οι Μαύροι της Αμερικής δεν αντιπροσωπεύουν απλώς, αλλά είναι το προλεταριάτο του Τρίτου Κόσμου στην καρδιά του καπιταλιστικού συστήματος… η Μαύρη Δύναμη σημαίνει την αυτόνομη επαναστατική οργάνωση των μαύρων " (Potere Operaio Veneto-Emilano, 1967, όπως παρατίθεται στον Wright).

[18] Μία ανασκόπηση (και κριτική) των ζητημάτων γύρω από την μπροσούρα *Οι γυναίκες και η κοινωνική ανατροπή* των the Dalla Costa & Selma James [σ.τ.μ. στα ελληνικά έχουν μεταφραστεί κάποια αποσπάσματα στο ΑΥΤΟ/ τ.6], το αίτημα του «μισθού για την οικιακή εργασία» και άλλες πιο πρόσφατες συζητήσεις (όπως Fortunadi's *The Arcane of Reproduction*) θα ήταν χρήσιμη, αλλά είναι πέρα από τους σκοπούς του παρόντος άρθρου.

[19] Βλ 'A Commune in Chiapas? Mexico and the Zapatista Rebellion', *Aufheben 9* (2000). Ενώ θεωρούμε το Holloway ως έναν ακαδημαϊκό Μαρξιστή που υπερεκτιμάει την εργατική τάξη και την επαναστατική σημασία της εξέγερσης των Ζαπατίστας, ο Cleaver αντιπροσωπεύει αυτήν την τάση ακόμη πιο καθαρά. Η άρνηση του να λάβει υπόψη τις κριτικές για το Μάρκος και τους Ζαπατίστας είναι τόσο ιδεολογική όσο και προηγούμενες υπερασπίσεις από μεριάς Μαρξιστών του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Για παράδειγμα: «μια γυναίκα είπε στην συνάντηση του 96: «οι γυναίκες έκαναν όλο το μαγείρεμα και το καθάρισμα, ακόμη και των τουαλετών, δεν φορούσαν ποτέ παπούτσια (οι άντρες είχαν μπότες), ακόμη και μετά από βαρειά βροχόπτωση…»,και ο Harry Cleaver απάντησε «Λοιπόν, μπορεί να τους άρεσε…» (παρατίθεται στο *You Make Plans - We Make History*, 2001).

[20] Δες T. Shanin ed., *Late Marx and the Russian Road* και T. Shanin, *The Awkward Class*

[21]J. Camatte (1972) *Community and Communism in Russia*

[22] «Ο φοιτητής ήταν ήδη ένας προλετάριος λόγω της υποδεέστερης θέσης του στον πανεπιστημιακό καταμερισμό εργασίας. Στο βαθμό που οι υπάρχοντες απολαβές έγιναν κανονικός μισθός, θα έπρεπε να μετατραπεί από μια «αισχρή κοινωνική φιγούρα στο περιθώριο της διαδικασίας αξιοποίησης» σε έναν κανονικό «μισθωτό εργάτη που παράγει υπεραξία» (Cazzaniga και άλλοι 1968, παρατίθεται στον Wright).

[23] Βλ 'The Worker-Student Assemblies in Turin, 1969' στο *Working Class Autonomy and the Crisis*.

[24]Η ειρωνεία μιας τέτοιας προσέγγισης είναι ότι υπονοεί πως το σωστό για αυτούς είναι να είναι κακοί φοιτητές, ο Cleaver όμως ήταν ο ίδιος ένας καλός φοιτητής και μαζεύει γύρω του τέτοιους καλούς φοιτητές σήμερα.

[25] Στην πραγματικότητα, μια προσεκτική ματιά στους σημερινούς αγώνες ίσως οδηγούσε τον Cleaver να επαναορίσει τους φοιτητές ως μεσαία τάξη τελικά. Με την ευρύτερη υποχώρηση της συλλογικής προλεταριακής αντίστασης και καθώς όλο και περισσότεροι άνθρωποι με εργατική καταγωγή εισήλθαν στα πανεπιστήμια, η διεξαγωγή ανοιχτών αγώνων στα πανεπιστήμια παράκμασε.

[26] Στην πραγματικότητα, για πολλούς Μαρξιστές ακαδημαϊκούς, το πρόθεμα «ριζοσπάστης» έχει τώρα αντικατασταθεί από το «κριτικός», αντανακλώντας τη γενική υποχώρηση του ταξικού αγώνα που για την διανόηση παίρνει τη μορφή μιας (ακόμη μεγαλύτερης) απόσυρσης στο βασίλειο των ιδεών και των επιχειρημάτων.

[27] Αυτή η θέση αναπτύχθηκε επαρκώς στο *Refuse* (BM Combustion 1978): «Η «αντίθεση» εκείνων των εναλλακτικών ειδικών που εχθρεύονται την εξουσιαστική ειδίκευση των εξουσιαστικών ειδικών προσφέρει άλλη μια λανθασμένη επιλογή στον πολιτικό καταναλωτή. Αυτοί οι «ριζοσπάστες» ειδικοί (ριζοσπάστες δικηγόροι, ριζοσπάστες αρχιτέκτονες, ριζοσπάστες φιλόσοφοι, ριζοσπάστες ψυχολόγοι, ριζοσπάστες κοινωνικοί λειτουργοί – οτιδήποτε εκτός από ριζοσπάστες *άνθρωποι*) προσπαθούν να χρησιμοποιήσουν την πραγματογνωμοσύνη τους για να απομυστικοποιήσουν αυτήν την ίδια. Αυτή η αντίφαση απεικονίστηκε με τον καλύτερο τρόπο από έναν «επαναστάτη» κοινωνικό λειτουργό, του περιοδικού Case Con,[σ.τ.μ. το περιοδικό Case Con έβγαινε στις αρχές της δεκαετίας του 70 στη Βρετανία από ριζοσπάστες κοινωνικούς λειτουργούς] ο οποίος δήλωσε κυνικά σε μια δημόσια συνάντηση: «Η διαφορά ανάμεσα σε μας και έναν συνηθισμένο κοινωνικό λειτουργό είναι ότι εμείς *ξέρουμε* ότι καταπιέζουμε τους πελάτες μας». Το Case Con είναι το πνεύμα μιας άψυχης κατάστασης, ο αναστεναγμός του καταπιεσμένου καταπιεστή, είναι η «σοσιαλιστική» συνείδηση του φορτωμένου ενοχές κοινωνικού λειτουργού, που εξασφαλίζει ότι οι συνειδητοί, με έναν αόριστο τρόπο, κοινωνικοί λειτουργοί θα διατηρήσουν τη δουλειά τους, *αισθανόμενοι* ταυτόχρονα ότι απορρίπτουν το ρόλο τους…Οι κύκλοι των ακαδημαϊκών αντι-ειδικών προσπαθούν να επιτεθούν στην (καθαρά αστική) ιδεολογία στο σημείο παραγωγής της: το πανεπιστήμιο. Απρόθυμοι να επιτεθούν στο ίδιο το ίδρυμα, στο ακαδημαϊκό περιβάλλον, στην αντίληψη της εκπαίδευσης ως διαχωρισμένης δραστηριότητας από την οποία γεννιούνται ιδέες διαχωρισμένης εξουσίας,

παραμένουν εγκλωβισμένοι στις αποσπασματικές κατηγορίες τις οποίες προσπαθούν να κριτικάρουν… Λέγοντας ότι οι κοινωνικοί λειτουργοί είναι όπως κάθε εργάτης, ο κοινωνικός λειτουργός του παραπάνω παραδείγματος βολεύεται να αγνοεί τον εξουσιαστικό ρόλο που οι κοινωνικοί λειτουργοί έχουν. Επιπλέον, όσοι συμμετέχουν στον ταξικό αγώνα δεν το κάνουν «ριζοσπαστικοποιώντας» την ιδιαίτερη θέση τους στον καταμερισμό εργασίας (π.χ. ριζοσπάστες λιμενεργάτες, ριζοσπάστες μηχανικοί) αλλά επαναστατώντας ενάντια σε αυτή.»

[28] Βλ 'A Commune in Chiapas? Mexico and the Zapatista Rebellion', *Aufheben* 9 (2000).

[29] «δεν μπορούμε να κατανοήσουμε την τάξη, αν δεν τη δούμε ως έναν κοινωνικό και πολιτιστικό σχηματισμό, που αναδύεται από διαδικασίες που μπορούν να μελετηθούν μόνο καθώς εξελίσσονται στη διάρκεια μιας σημαντικής χρονικής περιόδου.» E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class* [αποσπάσματα έχουν μεταφραστεί από το Ανάρες τ.9 και το ΑΥΤΟ/ τ.2]

[30] Όπως παραπάνω.

[31] Ο «αριστερισμός» είναι μια έννοια την οποία θεωρούμε χρήσιμη αλλά ίσως είναι δύσκολο να οριστεί. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο αριστερισμός αναφέρεται σε εκείνες τις πρακτικές που ναι μεν «μιλούν» τη γλώσσα του κομμουνισμού, στην πραγματικότητα όμως αντιπροσωπεύουν την κίνηση των «αριστερών» τάσεων του κεφαλαίου. Παρόλα αυτά, θα θέλαμε να διαχωριστούμε από την άποψη ότι υπάρχει από τη μία ο ταξικός ανταγωνισμός σε καθαρή μορφή και από την άλλη ο αριστερισμός ως εξωτερική δύναμη (προερχόμενη από την αστική τάξη), η οποία «εμποδίζει» τον ταξικό ανταγωνισμό να φτάσει στον κομμουνισμό. Το ερώτημα που προκύπτει είναι γιατί η ταξική πάλη παίρνει τέτοιες «στρεβλές» μορφές. Είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι, παρόλο που ορισμένοι αριστεριστές είναι ξεκάθαρα τμήμα της αστικής τάξης ή τουλάχιστον του κράτους, η δύναμη του αριστερισμού ή του συνδικαλισμού κοκ, προέρχεται από την ίδια την εργατική τάξη η οποία παράγει αυτές τις μορφές ως έκφραση των ορίων της σε μια δεδομένη ιστορική συγκυρία.

[32] The Tribe of Moles

[33] Για τον Μαρξ οι επίσημες οργανώσεις δεν ήταν παρά επεισόδια «στην ιστορία του κόμματος το οποίο δημιουργείται αυθόρμητα από το έδαφος της σύγχρονης κοινωνίας». Αναφέρεται στο J. Camatte, *Origin and Function of the Party Form*

[34] Ο Wright αναφέρει ότι οι πρώιμοι εργατιστές δεν ασχολήθηκαν με τον αριστερό τριτοκοσμισμό και με την υποστήριξη σε εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες. Παρόλα αυτά, ένα από τα εξώφυλλα του περιοδικού της *Potere Operaio* στη δεκαετία του 70 υποστήριζε τη νίκη των PLO-ETA-IRA.

[35] Αυτή η (ηθικιστική) υποστήριξη των εθνικοαπελευθερωτικών αγώνων του Τρίτου Κόσμου και η καταδίκη του δυτικού προλεταριάτου από τη μεριά των φοιτητών δεν ήταν παρά έκφραση της μεσοαστικής κοινωνικής καταγωγής τους.

[36] Βλ. για παράδειγμα http://lanic.utexas.edu/project/Zapatistas/INTRO.TXT

[37] Βλ. «Crisis of the Planner-State: Communism and Revolutionary Organization» (1971) στο *Revolution Retrieved*

[38] Αν και μας αρέσει η έκφραση του «το χρήμα είναι το πρόσωπο του αφεντικού»

[39]Βλ 'Review: *Midnight Oil: Work, Energy, War, 1973-92*', *Aufheben* 3 και το 'Escape from the Law of Value?', *Aufheben* 5

[40] Ο Cleaver κάνει μια χρήσιμη συνόψιση αυτής της θέσης του Negri στην Εισαγωγή του βιβλίου του Negri *Marx beyond Marx: Lessons on the Grundrisse*

[41] Bl για παράδειγμα Toni Negri, 'Keynes and the Capitalist Theory of the State post-1929' στο *Revolution Retrieved* (στμ. έχει μεταφραστεί στα ελληνικά με τίτλο «Ο Κέυνς και η Καπιταλιστική Θεωρία του Κράτους» και εμπεριέχεται στο βιβλίο *Νεοκαπιταλισμός και Επαναστατικό Κίνημα*)

[42] Negri Proletari e Stato

[43] «Το ενδιαφέρον σας για τα «αναδυόμενα κοινωνικά στρώματα» (προλεταριακή νεολαία, φεμινίστριες, ομοφυλόφιλοι) και για τα νέα πολιτικά υποκείμενα (ο «κοινωνικός εργάτης») αποτελούσε και αποτελεί και δικό μας ενδιαφέρον. Αλλά ακριβώς εξαιτίας της αναμφισβήτητης πολιτικής σημασίας αυτών των φαινομένων απαιτούνται εξαιρετική ακρίβεια στην ανάλυση, αυξημένη ερευνητική προσοχή, εμπειρική επαλήθευση (γεγονότα, δεδομένα, παρατηρήσεις και ακόμη περισσότερες παρατηρήσεις, δεδομένα, γεγονότα)». (*Rivolta di classe*, 1976, αναφέρεται στον Wright).

[44] Για μια καλή περιγραφή των πρόσφατων «υπόγειων» αγώνων στις ΗΠΑ, βλ. το κείμενο του Curtis 'Fragile Prosperity? Fragile Social Peace: Notes on the US'[45] Βλ. το κείμενο των Wildcat 'Reforming the Welfare State in Order to Save Capitalism' στο *Stop the Clock! Critiques of the New Social Workhouse* (Aufheben, 2000).

[45] Βλ το κείμενο των Wildcat 'Reforming the Welfare State in Order to Save Capitalism' στο *Stop the Clock! Critiques of the New Social Workhouse* (Aufheben, 2000).

[46] ο.π.

[47] βλ. F.C Shortall "the Incomplete Marx"

[48] Από την άλλη, ο Cleaver ισχυρίζεται πως ό,τι κάνει δεν είναι τόσο διαφορετικό από τον Μαρξ: «ο Μαρξ απεικονίζει αυτές τις σχέσεις (της αξίας χρήσης και της ανταλλακτικής αξίας) με μια ποικιλία φαινομενικά άσχετων μεταξύ τους εμπορευμάτων: λινό, σίδηρος, ρολόγια και σιτηρά. Λέω φαινομενικά, γιατί τα περισσότερα από αυτά τα εμπορεύματα έπαιξαν ένα ρόλο-κλειδί στην περίοδο καπιταλιστικής ανάπτυξης που εξετάζει ο Μαρξ. Το λινό στην υφαντουργία, ο σίδηρος στην παραγωγή μηχανών και όπλων, τα ρολόγια στη μέτρηση του εργάσιμου χρόνου, τα σιτηρά ως τα βασικά μέσα διατροφής της εργατικής τάξης. Εφιστώντας την προσοχή σε αυτή την έκθεση, νομίζω ότι πρέπει να εστιάσουμε στα εμπορεύματα-κλειδιά της δικής μας περιόδου: εργατική δύναμη, τροφή και ενέργεια» . Παρόλα αυτά, αν και ο Cleaver έχει μάλλον δίκιο ότι ο Μαρξ δεν επέλεξε τυχαία να αναφέρει αυτά τα εμπορεύματα, η λειτουργία τους στην παρουσίαση του Μαρξ είναι τυχαία. Σε αντίθεση με την Πολιτική Οικονομία, ο Μαρξ δίνει έμφαση στην αξία χρήσης όταν αναλύει την οικονομία. αλλά εδώ, στο αρχικό κεφάλαιο, δεν τον ενδιαφέρει η σημασία αυτών των αξιών-χρήσης ως τέτοιων στον ταξικό αγώνα. Σε αυτό το σημείο της μαρξικής παρουσίασης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, η υλική υπόσταση της αξίας χρήσης είναι άσχετη. Όταν ο Μαρξ αναφέρεται στο λινό, το καλαμπόκι κ.λ.π το κάνει ως κομμάτι μιας λογικής παρουσίασης και όχι ως αναφορά σε υλικούς αγώνες.

[49] I.I.Rubin, "Essays on Marx's Theory of Value"

[50] O Cleaver ισχυρίζεται ότι ενώ οι μαρξιστές έχουν εξετάσει το περιεχόμενο της αξίας διεξοδικά, σχεδόν τίποτα δεν έχει γραφτεί πάνω στη μορφή της αξίας (εξού και η αναγκαιότητα της ανάλυσης του Cleaver), συμπεριλαμβανομένου του βιβλίου του Rubin. Αυτό όμως δείχνει ότι ο Cleaver δεν κατανόησε (ίσως ακόμη να μην διάβασε καν) το βιβλίο του Rubin, το σύνολο του οποίου ασχολείται ακριβώς με την κοινωνική μορφή της αξίας.

[51] Μέχρι τη δεκαετία του 1970, τουλάχιστον στον αγγλόφωνο κόσμο, θεωρούταν ότι ο Μαρξ απλά ανέπτυξε και τελειοποίησε την εργασιακή θεωρία της αξίας του Ricardo. Σύμφωνα με αυτή την παραδοσιακή ερμηνεία, ο Μαρξ, όπως και ο Ρικάρντο, έμοιαζε να συμφωνεί με μια αντίληψη της αξίας ως ενσωματωμένης εργασίας. Αυτό που ήταν κοινό σε όλα τα εμπορεύματα, και τα καθιστούσε ανταλλάξιμα μεταξύ τους ως εκδηλώσεις του ίδιου κοινού παράγοντα, ήταν το γεγονός ότι όλα προϊόντα «ξοδέματος ανθρώπινου μυαλού, νεύρων και μυών», δηλαδή ανθρώπινης εργασίας. Κατά συνέπεια, η αξία ενός εμπορεύματος θεωρήθηκε ότι καθορίζεται από την εργασία που έχει ενσωματωθεί σε αυτό, κατά την παραγωγή του.

Με αυτή τη φυσιολογική, ή σχεδόν φυσικιστική σύλληψη της εργασίας, η ρικαρδιανή θεωρία της αξίας αντιλαμβάνεται την αξία ως μια τεχνική σχέση: η αξία ενός εμπορεύματος καθορίζεται απλά από την ποσότητα εργασίας που χρειάσθηκε για την παραγωγή του. Ως τέτοια, η ρικαρδιανή εργασιακή θεωρία της αξίας θα μπορούσε να εφαρμοσθεί σε κάθε μορφή κοινωνίας.

Για τον Rubin αυτό που είναι χαρακτηριστικό για τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής είναι ότι οι παραγωγοί δεν παράγουν προϊόντα για να ικανοποιήσουν τις άμεσες ανάγκες τους, αλλά παράγουν εμπορεύματα προς πώληση. Η εργασία που δαπανάται για την παραγωγή ενός συγκεκριμένου εμπορεύματος δεν καθορίζεται πριν την παραγωγή από κάποιο έθιμο ή από έναν κοινωνικό σχεδιασμό και γι' αυτό το λόγο δεν είναι άμεσα κοινωνική εργασία. Η εργασία γίνεται κοινωνική, ένα αναγνωρισμένο κομμάτι του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας, μέσω της πώλησης του παραγόμενου εμπορεύματος. Επιπλέον, η ανταλλαγή των εμπορευμάτων είναι μια διαδικασία πραγματικής αφαίρεσης μέσω της οποίας, οι διάφοροι τύποι συγκεκριμένης εργασίας ανάγονται σε μια κοινή ουσία, την αφηρημένη κοινωνική εργασία. Η αφηρημένη εργασία είναι η κοινωνική ουσία της αξίας. Η θεωρία

της αξίας του Rubin ως αφηρημένης εργασίας, αναγκαστικά εμπεριέχει το φετιχισμό του εμπορεύματος, εφόσον την απασχολούσε πως η εργασία ως κοινωνική σχέση εκφράζεται αναγκαστικά με τη μορφή της αξίας σε μια κοινωνία, όπου οι σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους εκδηλώνονται ως σχέσεις μεταξύ πραγμάτων.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1970, η εργασιακή θεωρία της αξίας δέχθηκε την επίθεση της νεορικαρδιανής σχολής, που την κατηγορούσε ότι είναι περιττή και ασυνεπής. Η θεωρία του Rubin για την αξία ως αφηρημένη κοινωνική εργασία επανα-ανακαλύφθηκε στα τέλη της δεκαετίας ως απάντηση σε αυτές τις κριτικές. Αν και ο Cleaver απορρίπτει τον Rubin, υπήρξαν προσπάθειες να εξαχθεί η θεωρία της αξίας ως αφηρημένης εργασίας από την παράδοση της αυτονομίας –για παράδειγμα το άρθρο του Massimo De Angelis στο Capital & Class, 57 (Φθινόπωρο 1995).

[52] «Ένας καθεστωτικός σοβιετικός φιλόσοφος έγραψε ότι "οι ακολουθητές του Rubin και οι Μενσεβίκοι ιδεαλιστές…ερμηνεύουν την επαναστατική μέθοδο του Μαρξ στο πνεύμα του Εγελιανισμού…Το Κομμουνιστικό Κόμμα έχει συντρίψει αυτό το ξένο προς το Μαρξισμό ρεύμα"…ο Rubin φυλακίστηκε, κατηγορήθηκε ότι ήταν μέλος μιας οργάνωσης που δεν υπήρξε ποτέ, αναγκάστηκε να "ομολογήσει" γεγονότα που ποτέ δεν συνέβησαν και τελικά απομακρύνθηκε από τους ζωντανούς» (Fredy Perlman, Aboyt the Author, στο βιβλίο του Rubin "Essays on Marx's Theory of Value" (ο.π.)

[53] Διατυπώσαμε το ίδιο επιχείρημα στην απάντησή μας στον συνεργάτη του Cleaver, G. Kaffentzis του Midnight Oil/Midnight Notes. Βλ. "Escape from the law of Value? Aufheben 5 (Φθινόπωρο 1996), σ.41

[54] βλ. F. C. Shortall, "The Incomplete Marx"

[55] Harvard: Harvard University Press, 2000

[56] Mark Leonard, 'The Left Should Love Globalization', *New Statesman*, 28 Μαίου 2001. Ο Leonard είναι διευθυντής του Foreign Policy Centre και εμφανώς *Blairικός*.

[57]Αυτή η ρήξη, όπως και για πολλούς άλλους αγωνιστές εκείνης της περιόδου, ήταν αρκετά φυσιολογική. Ο Νέγκρι συνελήφθη το 1979 και πήγε στην εξορία το 1983. Παρόλα αυτά, ο τρόπος με τον οποίο ξέφυγε από τη φυλακή (εκλεγόμενος βουλευτής) καθώς και η θερμή υποδοχή που τον περίμενε στη Γαλλία ήταν απόρροια της διαφορετικής κοινωνικής του θέσης (ως καθηγητή) σε σχέση με άλλους αγωνιστές. Έτσι, κομμάτια του κινήματος τον κατηγόρησαν ως προδότη. Η επιστροφή του στην Ιταλία δεν αποκατέστησε την τιμή του. Παράλληλα, όμως, δεν αποκαταστάθηκε ούτε και η αξιοπιστία του αν λάβουμε υπόψη και τις πρόσφατες δηλώσεις του, όπως π.χ. η συμβουλή του προς το κίνημα της αντιπαγκοσμιοποίησης ότι η εκλογική διαδικασία θα πρέπει να ξανακερδίσει το «20% των ψηφοφόρων» που φαίνεται να μην ενδιαφέρεται για τις εκλογές. (Βλ 'Social Struggles in Italy: Creating a New Left in Italy')

[58]Βέβαια, το γεγονός ότι απορρίπτουμε τις αριστερίστικες ανοησίες περί αντιιμπεριαλισμού δεν σημαίνει ότι δεν αναγνωρίζουμε την πραγματικότητα των ιμπεριαλιστικών αντιθέσεων.

[59] http://www.eco.texas.edu/Homepages/Faculty/Cleaver/

[60] Η *Κοινωνία του Θεάματος*, τουλάχιστον, αναφέρεται στην βιβλιογραφία του Cleaver πάνω στην παράδοση του «αυτόνομου μαρξισμού», προσαρτημένη στο *Marx Beyond Marx* του Νέγκρι

[61] Ενώ η απόφαση του Cleaver να αφήσει το *Reading 'Capital' Politically* όπως είναι χωρίς να το ξαναγράψει είναι κατανοητή, αυτό που ίσως είναι λιγότερο κατανοητό – εκτός αν κάποιος πιστεύει ότι είναι απλά δογματικός – είναι το γεγονός ότι παρόλο που έχουν περάσει τόσα χρόνια από την πρώτη έκδοση ο Cleaver δεν αποδέχεται και δεν διορθώνει τις αδυναμίες της ανάλυσης του στην Εισαγωγή. Το γεγονός ότι εμμένει, χωρίς καμία δόση κριτικής, στην εξύμνηση του «Μισθού για την Οικιακή Εργασία» είναι ένα παράδειγμα. Ένα άλλο παράδειγμα είναι οι ισχυρισμοί του για το ρόλο του πληθωρισμού στη δεκαετία του 70.